

Masztanowicz, Stanisław Antoni

Łowiccy ochotnicy 1920 roku w rozkazach i dzienniku frontowym

Mazowieckie Studia Humanistyczne 7/1, 63-109

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**ŁOWICCY OCHOTNICZY 1920 ROKU
W ROZKAZACH I DZIENNIKU FRONTOWYM**

Formowane w 1918 r. Wojsko Polskie opierało się w swej masie na ochotnikach¹. Zaciągami ochotniczymi była też mobilizacja Polskiej Organizacji Wojskowej (POW).

W 1919 r. w WP pojawił się żołnierz z poboru². Jednak w 1920 r., w okresie zagrożenia państwa w wyniku ofensywy wojsk radzieckich, ponownie w szeregach Wojska Polskiego stanęli ochotnicy.

1 lipca 1920 r. przyjęto ustawę o utworzeniu Rady Obrony Państwa. 3 lipca Naczelnik Państwa Józef Piłsudski wydał – w jej imieniu – odezwę, w której m. in. pisał: „Wzywamy [...] wszystkich, zdolnych do noszenia broni, by dobrowolnie zaciągali się w szeregi armii”. Rozkazem nr 7028/Org. Ministerstwa Spraw Wojskowych, Oddział I Sztabu, z 8 lipca utworzono Generalny Inspektorat Armii Ochotniczej.

„[...] organizacja zaciągu ochotniczego da się streścić w następujących punktach: [...]

1. Na ochotników mogli się zgłaszać i być przyjmowani wszyscy obywatele Państwa Polskiego, których nie obowiązywała służba wojskowa, oraz ci poborowi, którzy otrzymali odroczenie i odpowiadali co do wieku następującym warunkom: szeregowi lat 17 do 42, oficerowie do lat 50, przy czym małoletni musieli się wykazywać pozwoleniem rodziców, względnie opiekunów.

¹ Brak szczegółowych danych, ilu ochotników z powiatu łowickiego wstąpiło do WP w 1918 r.; od 1 stycznia do 1 kwietnia 1919 r. z powiatów: gostynińskiego, łowickiego i sochaczewskiego wcielono do jednostek WP co najmniej 2347 ochotników. M. J. Szczepkowski, *Zaciąg ochotniczy i pobór do wojska na terenie Okręgu Generalnego Łódź w latach 1918–1921*. „Rocznik Łódzki” 1978, s. 340–341.

² Z powiatów: gostynińskiego, łowickiego i sochaczewskiego w 1919 r. wcielono do WP 8961 poborowych z roczników 1896, 1897 i 1898. W I połowie 1920 r. poborem zostały objęte roczniki: 1900 i 1901 (luty i marzec) oraz 1895 i 1902 (od 15 czerwca). M. J. Szczepkowski, *op. cit.*, s. 341–346.

2. Pracownicy wszystkich wolnych zawodów, którzy nigdy w wojsku nie służyli, a mogli być użytkowani w wojsku w swoim fachu.
3. Każdy ochotnik przy wstąpieniu zobowiązywał się do służby wojskowej na cały czas wojny, podpisując odnośną deklarację.
4. Z chwilą złożenia deklaracji, każdy ochotnik był uważany za żołnierza armii regularnej i przysługiwały mu wszystkie bez wyjątku prawa, jak żołnierzom pełniącym służbę w wojsku z poboru.
5. Jako ochotników przyjmowano tak zdolnych do służby frontowej, jak i do służby wartowniczej i kancelaryjnej³.
6. Ochotnikom, którzy już uprzednio służyli w jakiegokolwiek armii i otrzymali tamże stopień oficerski lub podoficerski, przyznawano posiadany stopień wojskowy w tych armiach, o ile stwierdzili to odpowiednimi i wiarogodnymi dokumentami.
7. Rodziny ochotników posiadały prawo do zasiłków przewidzianych dla rodzin osób wojskowych, pełniących służbę obowiązkowo⁴.

Reguły te, w początkowym okresie, nie były w pełni respektowane. Świadczą o tym zacytowane dalej rozkazy dowódcy 10 pułku piechoty o zwalnianiu ochotników w wieku poniżej 17 lat, o wypełnianiu deklaracji itd. Generał Władysław Sikorski⁵ pisze, że od 1 stycznia do 20 sierpnia 1920 r. wysłano na front 737 767 żołnierzy, w tym 573 152 rekrutów i 164 615 ochotników; tylko w pierwszej połowie sierpnia – 80 610 żołnierzy z poboru i blisko 80 tys. ochotników. Stwierdza też, że przez Armię Ochotniczą przeszło około 105 tys. ochotników. Inne źródło⁶ podaje, że w szeregach WP stanęło 105 714 ochotników. Sprzeczność jest tylko pozorna: generał Sikorski w swoim studium uwzględnił nie tylko ochotników, którzy zgłosili się po ogłoszeniu zaciągu do Armii Ochotniczej, ale wszystkich, również ochotników z okresów wcześniejszych⁷, którzy w 1920 r. zostali skierowani na front z jednostek pozafrontowych.

Z powiatu łowickiego do stacjonującego w Łowiczu batalionu zapasowego 10 pułku piechoty w lipcu 1920 r. stawiło się około tysiąca ochotników. W rozka-

³ Według ówczesnych przepisów „zdolni do służby frontowej” byli zaliczani do kategorii zdrowia A, „zdolni do służby załogowej” – do kategorii C1, „zdolni do służby kancelaryjnej” – do kategorii C2.

⁴ *Obrona państwa w 1920 roku. Księga sprawozdawczo-pamiątkowa Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej i Obywatelskich Komitetów Obrony Państwa*, pod redakcją W. Ścibor-Rylskiego, Warszawa 1923, s. 37–38.

⁵ W. Sikorski, *Nad Wisłą i Wkrą. Studium z polsko-rosyjskiej wojny 1920 roku*, Lwów – Warszawa – Kraków 1928, s. 224 – 225.

⁶ *Obrona państwa...*, s. 39.

⁷ 18 stycznia 1919 r. komendant Powiatowej Komendy Uzupelnień w Warszawie meldował, że „werbunek na własną rękę prowadzi Odsiecz Lwowa i Dywizja Litewsko-Białoruska”. Centralne Archiwum Wojskowe (dalej – CAW), Oddział I Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych, Sekcja Poborowa i Uzupelnień, sygn. I.300.7.125, nlb.

zach dziennych dowódcy tego oddziału nie ma szczegółowych wykazów nazwisk ochotników; są jedynie (i to nie zawsze) podane liczby ochotników, którzy zgłosili się w poszczególnych dniach. Równoległe spora grupa ochotników z Łowickiego zaciągnęła się poprzez warszawskie biuro werbunkowe POW do 201 i 203 ochotniczego pułku Obrony Warszawy. Byli wśród nich członkowie POW, którzy stanęli w szeregach wojska w 1918 r., a następnie w 1919 r. zostali zwolnieni.

Z batalionu zapasowego 10 pułku piechoty skierowano na front kompanię marszową serii I.O, w której byli wyłącznie ochotnicy. Dotarła ona do będącego na froncie 10 pułku 15 sierpnia 1920 r. Tu również nie podano w rozkazie dziennym nazwisk ochotników, którzy przybyli do jednostki.

Są jednak, zarówno w rozkazach dowódcy batalionu zapasowego, jak i dowódcy 10 pułku, niektóre nazwiska ochotników – w punktach dotyczących np. wyróżnień, przydziałów służbowych do innych pododdziałów itp. Niestety, nader często nazwiska te są zniekształcone, z reguły brak imion. Są również w rozkazach punkty o charakterze ogólnym, dające pogląd na atmosferę wśród ochotników, ich zachowanie itd.

Ochotników wymieniają też niektóre rozkazy komendanta Powiatowej Komendy Uzupelnień (PKU) w Łowiczu, która obejmowała swoim zasięgiem powiaty: gostyniński, łowicki i sochaczewski.

Wszystkie punkty rozkazów dziennych odnoszące się do ochotników, a znajdujące się w rozkazach od lipca do października 1920 r., znalazły się w pierwszej części tej publikacji. Drugą część publikacji stanowi dziennik Leona Masztanowicza – wówczas ucznia seminarium nauczycielskiego w Łowiczu, spisywany niemal codziennie od dnia zgłoszenia się do komisji werbunkowej dla ochotników, przez poświęconą na szkolenie służbę w batalionie zapasowym, drogę na front w składzie wspomnianej kompanii marszowej I. O, frontową służbę w 10 pułku piechoty – do demobilizacji.

Publikowane wyciągi rozkazów ujęto w układzie chronologicznym, według ich dat. Końcowa data – październik – została przyjęta z tego względu, że wtedy nie odnotowywano już napływu ochotników, natomiast kolejne grupy ochotników zwalniano z wojska i odsyłano do macierzystych szkół i miejsc pracy. 31 sierpnia ukazał się rozkaz Ministerstwa Spraw Wojskowych o demobilizacji żołnierzy pochodzących spoza granic państwa polskiego, 9 września – o zwolnieniu z wojska uczniów szkół średnich, 12 września – o udzieleniu bezterminowych urlopów poborowym urodzonym w latach: 1889–1895 oraz w 1902 r. – z wyjątkiem tych, którzy korzystają z odroczenia, 13 września nakazano natychmiastowe zwolnienie z wojska ochotników w wieku poniżej 17 lat, a innym rozkazem z tego samego dnia – wszystkich szeregowych – urzędników państwowych, niezdolnych do służby frontowej⁸.

⁸ E. Krawczyk, *Demobilizacja i pokojowa organizacja Wojska Polskiego w latach 1920–1921*, Warszawa 1971, s. 62–63.

Od 29 września toczyły się rokowania polsko-radzieckie w Rydze, 5 października uzgodniono najważniejsze kwestie, a 12 tegoż miesiąca podpisano umowę o rozejmie i preliminarzach pokojowych. Od podpisania układu rozejmowego do 1 grudnia 1920 r. szeregi wojska opuściło około 215 tys. żołnierzy⁹.

Według Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa na powiat łowicki, z tego powiatu zarejestrowano około 250 ochotników¹⁰. Natomiast według dokumentów organów wojskowych liczba ta była czterokrotnie wyższa: około tysiąca. Różnica może wynikać z trzech powodów:

1. Obywatelski Komitet Obrony Państwa, będący od 5 sierpnia kontynuacją Komitetu Pogotowia Wojennego powstałego w Łowiczu 22 lipca, mógł nie mieć precyzyjnych danych sprzed 22 lipca, czyli z okresu, gdy większość ochotników już się zgłosiła;
2. Komitet wykazał tylko tych ochotników, którzy zgłosili się – według oceny komitetu – w wyniku jego akcji;
3. Powiatowa Komenda Uzpełnień obejmowała trzy powiaty: gostyniński, łowicki i sochaczewski, przeto możliwe, że dane wykazane w rozkazach i meldunkach obejmują ochotników z tych trzech powiatów¹¹.

Ochotnicy pochodzili ze wszystkich grup społecznych. Na 13 391 ochotników z Okręgu Generalnego Łódź (do niego należał powiat łowicki) było:

robotników	6034	co stanowiło 45% ochotników;
włościan	2123	16% ochotników;
inteligencji	4954	37% ochotników;
bez zawodu	280	2% ochotników ¹² .

Łowicki obywatelski komitet ocenił, że „największy stosunkowo procent ochotników do wojska (około 70 %, w czem najwięcej uczni) dała inteligencja”¹³.

Dane te nie są jednak precyzyjne. Do inteligencji zaliczono np. młodzież szkół średnich, niezależnie od jej rzeczywistego pochodzenia. Tak w Łowiczu potraktowano uczniów seminarium nauczycielskiego, w ogromnej większości młodzież chłopską. A do służby ochotniczej zgłosili się wszyscy uczniowie tej szkoły. Brak jest danych, jaka część inteligencji (np. nauczyciele) zamieszkiwała na wsi.

⁹ E. Kozłowski, M. Wrzosek, *Dzieje oręża polskiego 1794–1938*, Warszawa 1973, s. 493.

¹⁰ *Sprawozdanie Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa na powiat Łowicki*, w: *Obrona państwa...*, s. 264.

¹¹ Komitet gostyniński nie podał liczby ochotników, natomiast sochaczewski ustalił ich liczbę na 34; „z mniejszej własności wstąpiło 6 osób, oficjalistów 5, służby folwarcznej 6, z większej własności 12, urzędników 5, ogółem osób 34”. *Sprawozdanie Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa w Gostyninie*, w: *Obrona państwa...*, s. 251–252; *Sprawozdanie Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa na powiat Sochaczewski*, w: *ibidem*, s. 292–296.

¹² *Obrona państwa...*, s. 108.

¹³ *Ibidem*, s. 264.

Druga poprawka, którą należałoby uwzględnić, aby uzyskać zbliżony do rzeczywistego obraz zaangażowania ludności wiejskiej, to kwestia robotników rolnych. Służbę folwarczną kwalifikowano bowiem jako robotników. Tymczasem w 1921 r. na wsi zamieszkiwało 14,7 mln chłopów i 3 mln robotników rolnych¹⁴. Aby więc uzyskać obraz zaangażowania ludności wiejskiej, należałoby, stosując analogię, dodać do pozycji „włościanie” (2123 w Okręgu Generalnym Łódź) około 20%. Nasuwa się jednoznaczny wniosek, nawet bez precyzyjnych obliczeń, że statystyki te umniejszają wysiłek zbrojny wsi. Godzi się przy tym zauważyć, że w chwili rozpoczęcia werbunku ochotników podstawową masę poborowych, już znajdujących się na froncie, stanowili właśnie chłopci¹⁵.

Wśród ochotników z Okręgu Generalnego Łódź było 96,5% chrześcijan i 3,5% niechrześcijan. W powiecie łowickim do statystycznej kategorii „niechrześcijan” można było zaliczyć jedynie ludność żydowską. Nazwiska ochotników – Żydów, zarówno zasymilowanych, jak i ortodoksyjnych, odnajdujemy w rozkazach dowódców batalionu zapasowego 10 pp i 10 pułku. Brak jest natomiast danych, ilu ewangelików zgłosiło się ochotniczo do Wojska Polskiego. Było ich wielu, a niewątpliwy wpływ na postawę łowickiej wspólnoty ewangelicko-augsburskiej miał proboszcz tej parafii w latach 1909–1919, ks. Edmund Bursche, który w 1918 r. został skazany przez okupacyjne władze niemieckie na 5 lat twierdzy (wyrok ten pozostał niewykonany), a 1 maja 1940 r. podczas wizytacji Heinricha Himmlera na Pawiaku, gdzie był uwięziony, miał odwagę oświadczyć na propozycję zwolnienia go jako Niemca: „Zdrajcą jest ten, kto cały czas będąc Polakiem, stał się

¹⁴ J. Żarnowski, *Spółczesność Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1973, s. 32.

¹⁵ Podzielał opinię, że „opracowania i publicystyka ukazujące się obecnie przedstawiają okres związany z 1920 r. przeważnie w jednostronnym ujęciu historyczno-militarnym i wspomnieniowym. Rzadziej podkreśla się rolę i udział grup społecznych w zwycięskim rozstrzygnięciu wojny, w której siłami całego narodu powstrzymano rewolucyjną ekspansję Rosji Radzieckiej, gdy po sukcesach na froncie wewnętrznym, w 1920 r. szła przez Polskę na podbój całej Europy. W tej właśnie wojnie 1919–1920 niepodważalny wkład w obronę niepodległości państwa i całego kontynentu wnieśli chłopcy polscy. Nie negując wysiłku i heroizmu innych klas, warstw i grup społecznych, należy wyraźnie zaznaczyć, że w przełomowych momentach szalę zwycięstwa na stronę polską przeważała postawa wsi polskiej i chłopów, stanowiących wtedy ponad 70 % społeczeństwa i większość mas żołnierskich Wojska Polskiego. Fakt ten już w okresie międzywojennym pomijano zazwyczaj milczeniem bądź umniejszono, podobnie jak niepodważalne zasługi dla obrony państwa i konsolidacji narodu premiera Rządu Obrony Narodowej – przywódcy Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piaś” – Wincentego Witosa”. A. Kołodziejczyk, *Bitwa Warszawska Dniem Czynu Chłopskiego 1920–1995*, Warszawa 1995, s. 9–10. Z terenu działania łowickiej PKU warto przytoczyć przykład gospodarza ze Szczawina w gostyńskim, Andrzeja Czapskiego – późniejszego posła, w latach dwudziestych wojewódzkiego wiceprezesa i powiatowego prezesa w Gostyninie Stronnictwa Chłopskiego, w 1939 r. wiceprezesa Stronnictwa Ludowego, rozstrzelanego przez Niemców 30 listopada 1939 r. w lesie bolesławowskim koło Gostynina, który w 1920 r. był członkiem Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa w Gostyninie i członkiem jego Komitetu Wykonawczego. *Obrona państwa...*, s. 251.

teraz Niemcem. Ja zawsze byłem Polakiem i jestem nim też teraz, a więc nie jestem zdrajcą”¹⁶. A byli wśród nich i kawalerowie *Virtuti Militari*, jak Henryk Reinecke¹⁷. Zestawienie, kto z nich walczył o Polskę w 1920 r., a w 1939 r. przypomniał sobie o przynależności do narodu niemieckiego, byłoby wielce interesujące.

Ilościowo ujęty napływ ochotników do batalionu zapasowego 10 pp od lipca 1920 r. został przedstawiony w tablicy 1 (w załączniku). W tablicy 2 zestawiono dane z meldunków przesyłanych przez dowódcę batalionu zapasowego 10 pp do Dowództwa Okręgu Generalnego w Łodzi¹⁸. Meldunki te jednak nie zachowały się w komplecie, ponadto nie zawsze znalazły się w nich wymagane dane (niektóre punkty formularza opuszczano). Dodatkową trudnością jest stan tych meldunków: z reguły są bardzo zniszczone, słabo czytelne, ponieważ większość z nich była przekazywana telefonicznie, a fonogramy te notowano ołówkiem na świstkach papieru (nawet formatu A-7). Sporządzane w Dowództwie Okręgu Generalnego w Łodzi zestawienia zbiorcze również nie były precyzyjne, stąd też ograniczona możliwość weryfikacji bądź odtworzenia konkretnych meldunków dowódcy batalionu zapasowego. Meldunki te i zestawienia znajdują się w Cen-

¹⁶ Od 1921 do 1939 r. był dziekanem Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego. Aresztowany przez Niemców 7 października 1939 r. (wraz z braćmi). Następnego dnia po wspomnianej wizytacji Himmlera, 2 maja 1940 r., wywieziony do KL. Sachsenhausen-Oranienburg, a następnie 28 maja 1940 r. – do KL. Mauthausen, gdzie zmarł 25 lub 26 lipca tegoż roku. W obozach niemieckich zginęli też jego bracia: adwokat Alfred Bursche oraz superintendent i biskup Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Polsce, ks. Juliusz Bursche – brat przyrodni. Przeżył jedynie Teodor Bursche – architekt, podobnie, jak pozostali bracia – więzień Pawiaka i Sachsenhausen. J. Szturc, *Ewangelicy w Polsce. Słownik biograficzny XVI – XX w.*, Bielsko Biala 1998, s. 40; E. Kneifel, *Die Pastoren der Evengelisch-Augsburgischen Kirche in Polen. Ein biografisches Pfarrerbuch mit einem Anhang*, Eging, Niederbayern, bdw., s. 32; tenże, *Die evangelisch-augsburgischen Gemeinden in Polen 1555–1939*, Vierkirchen, bdw., s. 24–25; W. Bartoszewski, *Warszawski pierścień śmierci 1939–1944*, Warszawa 1970, s. 40 i 116; R. Domańska, *Pawiak. Więzienie gestapo. Kronika 1939–1944*, Warszawa 1978, s. 37.

¹⁷ Urodzony 23 grudnia 1897 r. W listopadzie 1918 r. ochotniczo wstąpił do 2 pułku ułanów. W 1932 r. był współorganizatorem konnego przysposobienia wojskowego w powiecie łowickim. Zmarł 5 maja 1938 r. w Łowiczu, pochowany na miejscowym cmentarzu ewangelickim (obecnie część cmentarza parafii katedralnej). T. Gumiński, *Łowiczanie z okresu II Rzeczypospolitej. Słownik biograficzny. Olszewski Władysław – Zawadzki Stefan*, Łowicz 1987, s. 3.

¹⁸ W 1920 r. garnizon łowicki podlegał Dowództwu Okręgu Generalnego Łódź. Powiat łowicki administracyjnie należał do województwa warszawskiego (do 1 kwietnia 1939 r.). W aktach Dowództwa Okręgu Generalnego Łódź zachowały się materiały o współdziałaniu wojska z organami cywilnymi, partiami, stowarzyszeniami w 1920 r.; obejmują one jednak tylko teren województwa łódzkiego. Zapewne analogiczne materiały dotyczące powiatu łowickiego znajdowały się w aktach Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawa (co byłoby zgodne ze strukturą administracyjną państwa i zasadą, że kontakt z Dowództwem Okręgu Generalnego utrzymywał wojewoda i ogniwa wojewódzkie – tak jest w aktach Dowództwa Okręgu Generalnego Łódź), które jednak nie zachowały się.

tralnym Archiwum Wojskowym, zespół akt Dowództwa Okręgu Korpusu IV Łódź (w 1921 r. Dowództwa Okręgów Generalnych przekształcono w Dowództwa Okręgów Korpusu), sygn. I.371.4.16 i sygn. I.371.4.18 (nieliczbowane).

Wobec faktu, że zarówno rozkazy dzienne dowódcy batalionu zapasowego 10 pp, jak i jego meldunki do Dowództwa Okręgu Generalnego zawierają liczne luki, a istnieje również prawdopodobieństwo występowania błędów oraz błędnego odczytania, próba zestawienia obu tych źródeł statystycznych musiała zakończyć się niepowodzeniem. Dokładność takiego zestawienia okazała się mniejsza niż 25%. Jedynym efektem próby takiego porównania danych jest liczba ochotników, którzy zgłosili się do komisji werbunkowej przed 18 lipca 1920 r., wykazana w tablicy 1.

Tablica 3 zawiera wykazane w rozkazach dowódcy batalionu zapasowego zwarte pododdziały opuszczające Łowicz i udające się na front bądź do innych jednostek zapasowych (batalion zapasowy 31 Pułku Strzelców Kaniowskich), a także (w październiku) pododdział udający się do wykonywania zadań gospodarczych. Nie uwzględniono kilku- i kilkunastoosobowych grup, nie mających charakteru zorganizowanych pododdziałów, a kierowanych niemal codziennie do różnych jednostek zapasowych na terenie Dowództwa Okręgu Generalnego Łódź i poza nim zarówno przez dowódcę batalionu zapasowego, jak i komendanta PKU. Zarówno w takich grupach, jak i w pododdziałach wykazanych w tablicy 3, byli żołnierze z poboru i ochotnicy (poza kompanią marszową I. O, która składała się tylko z ochotników).

Rozkazy dzienne dowódcy batalionu zapasowego 10 pułku piechoty w Łowiczu z omawianego okresu są przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym, w zespole akt: 10 pułk piechoty, w dwóch teczkach: sygn. I. 320.10.60 i sygn. I.320.10.61 (nieliczbowane); rozkazy dzienne dowódcy 10 pułku piechoty – *ibidem*, sygn. I.320.10.2, rozkazy dzienne komendanta PKU – w zespole PKU, sygn. I.374.23.1. Wszystkie te rozkazy były wówczas odbijane na tzw. szapirografie, tj. przy użyciu kalki hektograficznej i spirytusu; ich jakość jest obecnie, po niemal 80 latach, niekiedy bardzo zła i uniemożliwia precyzyjne odczytanie. Stąd możliwość pomyłek. W tekście uwspółcześiono gramatykę i ortografię. Zachowano oryginalną stylistykę, nader często niezbyt poradną. Nieporadność ta jest szczególnie widoczna wówczas, gdy usiłuje się streszczać rozkazy pochodzące z wyższych szczebli (np. w sprawie zwolnienia z wojska niektórych kategorii żołnierzy). Mogło to prowadzić do nieporozumień, dlatego przytoczono tutaj również „streszczenia” tych rozkazów, które w następnych dniach powtórzono w całości.

Przy nazwiskach niektórych oficerów, wymienianych w rozkazach dodano w przypisach krótkie notki biograficzne; dotyczy to tylko tych oficerów, których akta personalne zachowały się i są przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym.

Odczucia jednego z ochotników, Leona Masztanowicza¹⁹, wówczas ucznia seminarium nauczycielskiego w Łowiczu, spisywane na gorąco we okresie od 15 lipca do 24 października 1920 r., przedstawia jego dziennik, publikowany w części drugiej. Notatki te zostały odnalezione w 1982 r., po śmierci autora, ukryte w szczególnie zamkniętym słoju, zakopane na posesji przy ul. Mickiewicza 20 w Łowiczu – tam, na Bratkowicach, od ponad trzystu lat nieprzerwanie zamieszkiwała rodzina autora dziennika. Wraz z dziennikiem z 1920 r. w słoju tym znalazły się rozkazy i inne dokumenty Korpusu Obrońców Polski, w tym kilka numerów „Bojowca” z lat okupacji hitlerowskiej. Leon Masztanowicz, ps. Wołodyjowski, należał do Korpusu Obrońców Polski (KOP). Z dat można wywnioskować, że dokumenty te zostały ukryte najprawdopodobniej w 1944 r.; być może ukrycie tych dokumentów wiąże się z datą 10 maja 1944 r., kiedy w Łowiczu rozplakatowano obwieszczenie o skazaniu na karę śmierci 50 mężczyzn, w tym brata autora dziennika – Mieczysława Masztanowicza. Wszystkie dokumenty, pochodzące ze wspomnianego słoja, przechowuje obecnie Leon Masztanowicz, syn autora dziennika, zamieszkały w Łowiczu.

Dziennik frontowy Leona Masztanowicza został spisany w cienkim zeszytcie (szesnastokartkowym?), w kratkę. Okładki tego zeszytu nie zachowały się. Na pierwszej stronie tekstu, czerwonym atramentem, autor dopisał tytuł: *Krótkie notatki z służby ochotniczej w 1920 r.* Na każdej stronie autor narysował czerwoną kredką margines – na marginesie są umieszczone daty dzienne. Zeszyt ma format 20,5 cm x 16,7 cm.

W dzienniku zwraca uwagę przede wszystkim precyzyjny, z podaniem miejscowości, opis trasy kompanii ochotniczej, jadącej na front oraz marszrut i miejsc stacjonowania 10 pułku piechoty od połowy sierpnia 1920 r. do października tego roku. Zwraca uwagę też sposób wykorzystania uzupełnień, w tej liczbie – żołnierzy kompanii marszowej I. O, które trafiły do pułku od sierpnia. Jak widać z dziennika, dowódca pułku starał się nie powierzać nieostrzelanemu żołnierzowi zbyt poważnych zadań bojowych. Można domniemywać, że wynikało to nie tylko z faktu, iż żołnierz ten nie miał doświadczenia bojowego, ale również dlatego, że dowódca 10 pułku, ppłk Kazimierz Topoliński, starał się oszczędzać tych z reguły bardzo młodych ludzi, w większości uczniów. Koresponduje z tym intensywność szkolenia bojowego: zajęcia szkoleniowe odbywały się w każdym możliwym momencie.

Dziennikowi przydaje wartości autentyczność odczuć jego autora, tak charakterystyczna dla szeregowca, który w walce nie bardzo zna zadania pułku, natomiast dostrzega uciążliwość przemarszów, kłopoty z dostawami żywności

¹⁹ Już w okresie międzywojennym działacz ruchu ludowego. Po wojnie m.in. wiceprezes Powiatowego Komitetu ZSL i przewodniczący Powiatowej Komisji Rewizyjnej. Stryj autora opracowania.

nia, drobne zdarzenia dotyczące jego bezpośrednio i jego kolegów (spóźnienie na zbiórkę alarmową z mokrą bielizną ukrytą w chlebaku, ktoś zemdlął z wysiłku, ktoś zabłądził w lesie itp.).

Swoistym aneksem do dziennika jest umieszczony na ostatniej stronie tekst piosenki. Niestety, nie ma zapisu melodii. Stygmat nieporadności formalnej utworu nakazuje zaliczyć go do autentycznej twórczości żołnierza frontowego, twórczości, która mieści się w kategorii twórczości ludowej. Anonimowy autor z pewnością był żołnierzem, walczącym na froncie.

Stanisław Antoni Masztanowicz

Część I

Wyciągi z rozkazów

Rozkaz dzienny komendanta PKU Łowicz nr 194 z 12.7.1920:

Z dniem dzisiejszym rozpoczyna w Łowiczu urzędowanie Komisja Werbunkowa dla Ochotników²⁰. Komisji tej przewodniczy ppułk. Herforth Ferdynand²¹ Dowódca Baonu Zap[asowego] 10. p[ułku] p[iechoty].

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 195 z 13.7.1920:

Przydzielam podpor[ucznika] Przybylskiego Witolda²² do kompanii ochotniczej jako d[owód]cę, sierżanta Chitrego Ernesta jako sierżanta szefa²³, st. szereg. Łabusia Alojzego jako podoficera rachunkowego, kadetów: Herdego i Richtera z kompanii 3. jako instruktorów. Kompania 1. przydzieli do kompanii ochotniczej 2 instruktorów.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 196 z 14.7.1920:

Sierżant Chitry Ernest poczynając od dnia 15 bm. będzie ćwiczył z oddziałem harcberskim²⁴ codziennie trzy godziny przed- i po południu²⁵.

²⁰ W skład komisji wchodzili: dowódca batalionu zapasowego lub jego zastępca, lekarz wojskowy, oficer PKU, przedstawiciel starostwa, dwóch przedstawicieli miejscowego społeczeństwa. *Obrona państwa...*, Rozkaz nr 6685/Org. MSWojsk., Sztab, Oddział I., s. 59. Nie udało się odnaleźć pełnego składu komisji w Łowiczu.

²¹ Ur. 9.7.1867 r. we Lwowie. Od 1884 r. w armii austriackiej, ppłk – od 1915 r. w WP od 1.11.1919 r., najpierw dowódca batalionu zapasowego 1 pułku strzelców podhalańskich, od 27.3.1920 r. – dowódca batalionu zapasowego 10 pp w Łowiczu. Krytycznie oceniany za dowodzenie batalionem i bałagan w jednostce, brak samodzielności, nieumiejętność podejmowania decyzji. 10.5.1921 r. Oficerski Trybunał Orzekający pod przewodnictwem gen. Stefana Suszyńskiego na podstawie zeznań świadków – oficerów WP orzekł, że ppłk Herforth nie może być oficerem WP, ponieważ za czasów służby w armii austriackiej „odnosił się wrogo do narodowości polskiej”. Gen. Kajetan Bolesław Olszewski, w latach 1919–1921 dowódca Okręgu Generalnego Łódź, a więc przełożony dowódcy batalionu zapasowego 10 pp, w 1920 r. pisał o nim: „Wiem, że żona Niemka, żona i córki języka polskiego nie znają; rozmowę prowadzi się w domu tylko po niemiecku”. Skreślony z listy oficerów WP, Dz. Pers. nr 31/21. CAW, Akta Ferdynanda Herfortha, sygn. AP.3185.

²² Ur. 4.12.1896 r. w Płoniawach, powiat makowski, ziemi łomżyńskiej. Uczył się w Pułtusk, następnie w Szkole Sierżputowskiego w Warszawie. Od 1916 r. praktyka rolna w Krasnosielcu, powiat makowski, dokąd został skierowany jako komendant POW. W listopadzie 1918 r. – ochotnik 32 pułku piechoty, w lutym 1919 r. skierowany do szkoły podoficerskiej, następnie oficerskiej. Mianowany podporucznikiem 28 września 1919 r. W tym stopniu najpierw w 18 pp, od września 1919 r. – w 10 pp. W 1921 r. – odznaczony Krzyżem Walecznych za czyn przedstawiony w rozkazie dowódcy 10 pp nr 66 z 26.8.1920 r. (odnośny fragment rozkazu cytowany dalej). CAW, Akta Witolda Przybylskiego, sygn. AP.15258; KW.96.

²³ Według obecnej nomenklatury – szef kompanii.

²⁴ Użycie takiego określenia w stosunku do pododdziału składającego się z ochotników wskazuje, kim w większości byli ochotnicy, którzy zgłosili się do 14 lipca.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 201 z 19.7.1920:

Do szpitala wojskowego w Łowiczu odszedł z kompanii 1. ochotniczej ochotnik Woźniak Marian. [...]

Kompania ochotnicza zgłosi do dnia 21 lipca br. wykazem imiennym ochotników kat. „B₂” [i] „C”²⁶ według następujących rubryk: l.p., imię i nazwisko, wykształcenie, zawód i uwaga; ochotników, którzy posiadają wykształcenie praktyczne lub teoretyczne handlowe należy zaznaczyć [podając] w uwadze firmę, gdzie odbywali praktykę.

Rozkaz dzienny komendanta PKU Łowicz nr 201 z 19.7.1920:

Szer. Tomczak Józef wyjedzie dziś do Łodzi z ochotnikami przydzielonymi do 3 p[ułku] Wojsk Kolejowych i Kolumny Wojsk Samochodowych.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 203 z 21.7.1920:

Przydzielam ochotników: Miecznikowskiego Jerzego, Bewenze²⁷ Wacława i Małuszyńskiego Mariana z kompanii ochotniczej do stanu żywnościowego oddziału sztabowego. Wszyscy kategorii „C”.

Ochotników, którzy złożyli odpowiednie deklaracje, obowiązują przepisy Wojsk Polskich i tym samym oddawanie honorów starszym i przełożonym. Dowódca kompanii ochotniczej zwróci uwagę, aby te przepisy były znane w najbliższych dniach kompanii ochotniczej.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 204 z 22.7.1920:

Celem sformowania przy kompanii ochotniczej plutonu k[arabinów] m[aszynowych] przydzielam do k[ompanii] k[arabinów] m[aszynowych] z kompanii 2. 1[jednego] sierżanta, 2 plutonowych, 2 kaprali i 1 podoficera amunicyjnego; powyżsi podoficerowie po wyszkoleniu przechodzą do kompanii ochotniczej. Kompania ochotnicza przydzieli 16 szereg[owców]. Przydzielonych ludzi należy intensywnie szkolić, aby w jak najkrótszym czasie cały pluton mógł być użyty jako obsługa k[arabinów] m[aszynowych].

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 207 z 25.7.1920:

Przydzielam z kompanii ochotniczej następujących ochotników: do kompanii 1. – Siołkowskiego, Śliwińskiego jako pisarzy, Tarczyńskiego jako podoficera mundurowego, Gałaja jako podoficera kuchennego; do kompanii 2. – Walczaka jako pisarza, Małuszyńskiego jako mundurowego, Ko-

²⁵ „Wyszkolenie ochotników należy prowadzić jak najintensywniej tak, by ochotnicy w trzy tygodnie mogli wyruszyć w pole, wyćwiczeni w służbie polowej i w walce[...]”. *Obrona państwa...*, Rozkaz nr 6685/Org. MSWojsk., Sztab, Oddział I, s. 63.

²⁶ Kategorie zdrowia.

²⁷ Poprawna pisownia nazwiska: Bevensée. Nazwisko zniekształcano także w późniejszych rozkazach.

morowskiego Tadeusza jako podoficera kuchennego; do kompanii 3. – Stanisławskiego jako pisarza, Wegsztejna²⁸ jako prowiantowego; do prowiantury – Stępniewskiego, Kocbucha, Bartosiewicza jako woźniców, Kowalskiego Józefa jako podoficera taborowego; [do] Komendy Placu – Gołosiewicza jako gońca; [do] kompanii uzdrowieńców – Koza²⁹ jako pisarza; do K[ompanii] K[arabinów] M[aszynowych] – Rozenstraucha i Wróblewskiego jako pisarzy. Po obznajomieniu się przydzielonych ochotników z ich obowiązkami, szeregowych kat. „A”, którzy dotychczas zajmowali wymienione powyżej stanowiska, odesłać do kompanii 1.

Rozkaz dzienny komendanta PKU Łowicz nr 208 z 26.7.1920:

Do Kancelarii PKU przydzielam z dniem 1 sierpnia br. ochotnika Wardyńskiego Czesława (grupa C).

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 209 z 27.7.1920:

Przydzielam do kompanii ochotniczej jako instruktorów: plut[onowych] Dutkowskiego Władysława, Baczkiewicza Stanisława, Szulca Pawła, kaprali Tetaja Władysława³⁰, Popowaskiego [Popowskiego?] Stanisława, Kowalczyka Stanisława, Pachniewskiego Franciszka i Witeskę Józefa.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 211 z 29.7.1920:

Ochotnika z kompanii ochotniczej Sadkowskiego Jana przydzielam do Uniwersytetu Żołnierskiego jako kierownika sportowego i referenta oświatowego³¹.

Rozkaz dzienny komendanta PKU Łowicz nr 212 z 30.7.1920:

Rozkazem D[owództwa] Garnizonu³² nr 75 p. 3 przydzieleni zostali do

²⁸ Poprawna pisownia nazwiska: Wekstein. W późniejszych rozkazach również występują zniekształcenia tego nazwiska. Józef Wekstein, syn Anatola i Heleny z domu Bett, ur. w Łowiczu 24.7.1902 r. został zamordowany przez Niemców 6.2.1944 r. w Bolimowie, powiat łowicki, gdzie go ukrywano. Archiwum Państwowe w Warszawie, Oddział w Łowiczu, Akta Sądu Grodzkiego w Łowiczu, sygn. Zg. 36/50.

²⁹ Nazwisko użyte w mianowniku, powinno być: Kozę.

³⁰ Zniekształcenie w odbitce rozkazu drugiej litery nazwiska mogło sugerować, że chodzi o Władysława Tataja, znanego później działacza Stronnictwa Ludowego, który w 1920 r. był ochotnikiem WP. W rozkazie chodzi jednak o inną osobę.

³¹ Referentem oświatowym w batalionie zapasowym 10 pp, obok prof. Sadkowskiego, był także prof. Bolesław Miller, o czym rozkazy dzienne dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nie wspominają. *Kronika miejscowa*, „Łowiczanie”, nr 33 z 1920 r. Także: Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 285 z 11.10.1920, fragment publikowany poniżej. Obaj byli pedagogami seminarium nauczycielskiego w Łowiczu.

³² Rozkazy Dowództwa Garnizonu Łowicz z 1920 r. nie zachowały się.

PKU z dniem 1 sierpnia br. ochotnicy: kapral Przanowski Wacław i szeregowiec Grochocki Euzebiusz.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 213 z 31.7.1920:

Kompania ochotnicza i k[ompania] k[arabinów] m[aszynowych] podadzą imienny spis ochotników kat. „A” pozostałych po sformowaniu kompanii marszowej serii I. O; ci ochotnicy mają dnia 2.VIII. br. dobrze ubrani, bez karabinów odejść do Baonu Ochotniczego przy Baonie Zapasowym 31 P[ułku] S[trzelców] K[aniowskich]³³ w Łodzi, ul. Dzielna nr 75 z przepisowymi dokumentami.

Kompania ochotnicza podawać będzie co czwartek Adiutanturze Batalionu ilość przydzielonych ochotników kat. „A” biorąc za podstawę dzień sformowania kompanii marszowej I. O i odesłania ochotników w myśl punktu 10.

D[owó]dca kompanii [ochotniczej] uzupełni wszelkie braki w ekwipunku, uzbrojeniu, dotacji żywnościowej i ekwipunku sanitarnym do dnia 1.VIII. br. kompanii marszowej I. O. Dnia 2 sierpnia br. zgłosi kartą służbową pogotowie tejże, z wyszczególnieniem: ilość oficerów, podoficerów, szeregowców, wyekwipowanie polowe, sanitarne, ilość porcji żelaznych, ilość porcji zapasowych i ilość amunicji³⁴.

Rozkaz dzienny komendanta PKU Łowicz nr 213 z 31.7.1920:

Rozkaz nr 208 w sprawie przydziału do PKU ochotnika Wardyńskiego Czesława uzupełnia się z tym, że wymieniony przyjęty zostaje w szarży st[arszego] szeregowca.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 215 z 2.8.1920:

Kompanie marszowe I. O i I. D³⁵ ćwiczą dnia 3 sierpnia 1920 r. o godz. 14 na placu ćwiczeń przy koszarach gen. Szeptyckiego w pełnym bojowym rynsztunku. Wymienione oddziały zostają przeglądane przez Okręgowego Inspektora Piechoty płk. Lewandowskiego³⁶.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 222 z 9.8.1920:

Podpor. Billik Edward³⁷ obejmie d[owó]dztwo kompanii ochotniczej od

³³ Rozkazy dzienne dowódcy batalionu zapasowego 31 pułku Strzelców Kaniowskich z 1920 r. nie zachowały się.

³⁴ Dokument ten nie zachował się.

³⁵ Kompania marszowa I. O składała się z ochotników, natomiast kompania marszowa I. D – z poborowych.

³⁶ Błąd w nazwisku; Okręgowym Inspektorem Piechoty był płk Józef Lewszycki.

³⁷ Ur. 6.7.1898 r. w Przemyślu. Do szkół uczęszczał w Brzeżanach. Od 1914 r. – członek Strzelca.

podpor. Przybylskiego. Objęcie d[owódz]twa zgłosić przy raporcie baonowym dnia 10 sierpnia 1920 r.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 223 z 10.8.1920:

W myśl rozkazu Naczelnego Dowództwa WP L[iczbą] 10007/I z dnia 6. VIII. br. odeszła do dyspozycji d[owódz]twa IV Armii kompania marszowa serii I. O pod dowództwem ppor. Przybylskiego w sile 212 szeregowych.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 224 z 11.8.1920:

Mianuję z dniem 11 sierpnia 1920 r. ochotnika Sadkowskiego Jana sierżantem.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 225 z 12.8.1920:

Przydzielam ochotnika Komara Stanisława z kompanii ochotniczej do Zarządu Budownictwa Wojskowego w Łowiczu jako gońca.

Anuluję pkt. 7 rozkazu dziennego D[owódz]twa Baonu nr 207 z dn. 25 lipca 1920 r. dotyczący przydziału ochotnika Małuszyńskiego. Wymieniony pozostaje w Sądzie Pułkowym.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 226 z 13.8.1920:

Przydzielam [...] do kompanii ochotniczej: szereg. Marę Stanisława i ochotnika Kwiatkowskiego Jana przybyłych bez dokumentów.

W dniu 14. VIII. br. o godz. 8. rano zbiorą się następujący szeregowi w Sali Uniwersytetu Żołnierskiego: z kompanii ochot[niczej] sierż. sztab. Jan Kaźmierczak i szereg. Kaźmierski Józef [...].

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 227 z 14.8.1920:

Przydzielam do Ambulatorium Dentystycznego ochotnika Wróblewskiego jako gońca.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 229 z 16.8.1920:

Z dniem dzisiejszym rozwiązuję kompanię ochotniczą z tym, że wszyscy ochotnicy kat. A przydzielają się do komp. 2., gdzie tworzą osobny pluton

W 1915 r. wstąpił do Legionów, służył w 8 kompanii 2 pp Legionów. Podczas bitwy pod Rarańczą dostał się do niewoli, osadzony w Marmaroschsziget, we wrześniu 1918 r. – wcielony do armii austriackiej (do 30.10.1918 r.). 11.11.1918 r. – ochotniczo wstąpił do WP. Odbył całą kampanię polsko-ukraińską jako żołnierz 3 batalionu strzelców sanockich. Później w 18 pp. 1919 r. – mianowany podporucznikiem i przeniesiony do 10 pp. Od listopada 1920 r. – w 142 pp, potem – w 13 pp. Krzyż Walecznych po raz 1 i 2 nadany 1.12.1922 r. CAW, Akta Edwarda Billika, sygn. AP.2751; KN.9.11.31; KZ.9.169; OPWI.37/4700.

ochotniczy, kat. B do oddz. sztabowego. Wszystkich ochotników przeznaczonych do służby kancelaryjnej lub ordynansowej przydzielić według powyższego określenia, ochotników kat. B (wartowniczej) używać wyłącznie do służby wartowniczej.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 230 z 17.8.1920:

Przydzielam ochotnika Ignacego Żurawowicza kat. B do oddziału sztabowego i jednocześnie naznaczam go ordynansem do kapelana garnizonowego ks. Niemiry³⁸, gdzie zostaje zakwaterowany.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 231 z 18.8.1920:

W dniu dzisiejszym zostaje wyjętym ze stanu ewidencyjnego baonu [...] z oddziału sztabowego [...] ochotn. szereg. Golesiewicz Stanisław [...].

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 233 z 20.8.1920:

Przydzielam czasowo do Komendy Dworca w Łowiczu [...] ochotn. szer. Werksteijna [Weksteina] Józefa.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 234 z 21.8.1920:

W dniu dzisiejszym kompania druga została przeniesiona do Arkadii. Ubikacje zajmowane dotychczas przez 2-gą komp. obejmują: kompania 3-cia Szkołę na Korabce i jeden pokój koło Elektrowni. Kompania 1-sza pozostałe sale.

Przydzielam ochotnika Jaskólskiego Jana z oddziału sztabowego do kompanii K[arabinów] M[aszynowych] (plutonu telefonicznego).

Rozkaz dzienny dowódcy 10 pułku piechoty nr 66 z 22.8.1920:

Dnia 16 bm. otrzymało dowództwo pułku w Górze Kalwarii od D[owódz]twa 4 dyw[izji] piech[oty] rozkaz skonstatowania, czy na wschodnim brzegu Wisły w rejonie wsi Warszowice i Dziecinów znajdują się jeszcze bolszewicy. Okazała się potrzeba wysłania patrolu na prawy brzeg rzeki. Jako ochotnicy zgłosili się ppor. Szokalski, ppor. Przybylski, szereg. Przybylski z 11 komp[anii], szereg. Balcer i Grucerski z 12 komp[anii]. Wieziony łód-

³⁸ Ks. kapitan Jan Szczęsny Niemira, ur. 12.6.1865 r., wyświęcony w 1888 r., proboszcz parafii Świętego Ducha w Łowiczu i dziekan świętoduski, późniejszy prałat, w 1920 r. był kapelanem Garnizonu Łowicz. CAW, Akta ks. kpt. Jana Szczęsnego Niemiry, sygn. AP.2959. Zmarł 12.8.1939 r. jako rektor kościoła sióstr wizytek w Warszawie. W biografii tego wielce zasłużonego dla Łowicza i powiatu społecznika i polityka (w latach dwudziestych był członkiem zarządu Powiatowego Koła Politycznego Chrześcijańskiej Demokracji) nader często pomija się okres jego służby wojskowej, łączonej przecież z pracą duszpasterską w parafii i dekanacie.

ką przez dzielnego cywilnego przewoźnika Kasprzaka patrol przeprowadził się około godz. 3 na wschodni brzeg rzeki i wysiadłszy na wydmie piaszczystej ruszył śmiało ku najbliższej chacie, ażeby tam zasięgnąć języka. Nagle usłyszeli zza krzaków głosy komendy rosyjskiej. I w tej chwili gruchnęła salwa. Jeden z szeregowych został ranny. Wobec silnej placówki nieprzyjacielskiej prażącej ogniem z ukrycia wypadło wycofać się czym prędzej. Z trudem dostali się do łódki i ruszyli z powrotem silnie ostrzeliwani. Drugi szeregowy został ranny. Patrol szczęśliwie zdołał powrócić przywożąc ze sobą rannych szereg. Balcera i Grucerskiego. Dzięki ich odwadze i poświęceniu stwierdzono niezbicie, że nieprzyjaciel obsadził prawy brzeg rzeki.

Za nieustraszoną odwagę i nadzwyczajne męstwo okazane w tej niebezpiecznej wyprawie wyrażam wszystkim uczestnikom w imieniu służby najwyższe uznanie i serdeczne podziękowanie³⁹.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 236 z 23.8.1920:

Przydzielono do kompanii następujących ochotników: I [pierwszej] – Kwiatkowskiego Jana, Ptaszyńskiego Juliana (chory w szpitalu), Biermiwicza Edwarda, Kanię Władysława, Janiszewskiego Leopolda, Kupniarskiego Władysława, Panka Jana, Wardulskiego Józefa, Wężowskiego Franciszka, Szkopieckiego Adama, Wojtysiaka Jana, Wojtowicza Wojciecha, Jankowskiego Ignacego, Bońkę Waleriana, Piórkowskiego Piotra, Taczanowskiego Antoniego, Andrzejczyka Rocha i Szczepińskiego Arseniusza. Do komp. 2-giej: Przybylskiego Feliksa, Wiśniewskiego Serafina (chory w szpitalu), Szatkowskiego Franciszka, Zejberta Mieczysława, Gróchowalskiego Bolesława, Pawińskiego Mieczysława, Jarkiewicza Stanisława, Czajkowskiego Józefa, Dziedzica Stefana, Borowskiego Kazimierza, Kornackiego Antoniego, Selerskiego Waclawa, Sarnockiego Waclawa, Sarnockiego Juliana, Bartzak[a]⁴⁰.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 237 z 24.8.1920:

Przydzielam do kompanii następujących ochotników: I. Kurdowskiego Jana, Ptaszyńskiego Juliana (chory w szpitalu), Biermiwicza Edwarda, Kanię Władysława, Janiszewskiego Leopolda, Kupniarskiego Władysława, Panka Jana, Wardulskiego Józefa, Wężowskiego Franciszka, Szkopieckiego Adama, Wojtysiaka Jana, Wojtowicza Wojciecha, Jankowskiego Wojciecha, Bańkę Waleriana, Piórkowskiego Piotra, Taczanowskiego Antoniego,

³⁹ Zmieniono rodzaj żeński słowa „patrol” na męski: „ten patrol”, a nie „ta patrol”, jak jest w oryginale. Tekst bardzo słabo czytelny.

⁴⁰ Na tym urywa się ręcznie napisany rozkaz; brak na nim podpisów dowódcy batalionu i adiutanta batalionu. Większość nazwisk powtarza się w następnym rozkazie dziennym.

Andrzejczyka Rocha i Szczepińskiego Arseniusza. Do komp. 2. Przybyłskiego Feliksa, Wiśniewskiego Serafina (chory w szpitalu), Szatkowskiego Franciszka, Zyberta Mieczysława, Gróchowalskiego Bolesława, Pawińskiego, Jarkiewiczza Stanisława, Czajkowskiego Józefa, Dziedzica Stefana, Borowskiego Kazimierza, Kornackiego Antoniego, Selerskiego Waclawa, Sarnockiego Waclawa, Sarnockiego Juliana, Bartczaka Stanisława, Bobrowskiego Władysława, Karpowskiego Aleksandra, Markucińskiego Jana, Kocemana Waclawa. Do komp. 3.: Baranicza Zygmunta, Płocińskiego Franciszka, Piwińskiego Kazimierza, Bednarskiego Andrzeja, Radusa Romana.

Rozkaz dzienny dowódcy 10 pułku piechoty nr 67 z 25.8.1920:

W myśl pisma Ba[tali]onu Zap[asowego] 10 pp w Łowiczu L. 6287/20 z dnia 9/8 br. został st. szereg. Wierdak Władysław z b[yłej] II k[ompanii] k[arabinów] maszynowych] zwolniony na przeciąg jednego roku. Wymieniony zgłosi się jutro, tj. 26 bm. po dok[umenty] podróży w adiutanturze pułkowej z wszystkimi potrzebnymi dokumentami i odejdzie do Baonu Zap[asowego] w Łowiczu celem zwolnienia.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 238 z 25.8.1920:

Przydzielam do komp. 1: [...] Niedzielskiego Franciszka [...] przybyłych ze szpitala zakaźnego w Łowiczu; [...] Anyszkę Jana [...] przybyłych ze szpitala żałogi w Łowiczu.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pułku piechoty nr 239 z 26.8.1920:

Przydzielam do komp. uzdrowieńców [...] szer. Stanisławskiego Stanisława [...] przybyłych ze szpitala [...] w Warszawie.

Przydzielam ochotnika szer. Hojeckiego do prowiantury, ochotnika Pierzyńskiego Franciszka i Bartosiewicza Wojciecha z prowiant[ury] do oddz[iału] sztab[owego].

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 240 z 27.8.1920:

Przydzielam [...] ochotnika Kaczkowskiego Ryszarda jako pisarza do Duszpasterstwa u ks. kapelana Niemiry [...], ochotnika Bagrowskiego Zygmunta i Kolasińskiego Konstantego do Komendy Dworca „Łowicz Kaliski” jako łączników.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 242 z 29.8.1920:

Mianuję z dniem 1 września 1920 [...] st. szeregowca Wierdaka Władysława kapralem.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 243 z 30.8.1920:

Z dniem dzisiejszym zostaje zwolniony na przeciąg 1 roku w myśl pisma P[owiatowej] K[omisji] W[erbunkowej] 2 p[ułku] Strz[elców] Podh[alańskich]⁴¹ L. dz. 7688 szereg. Wierdak Władysław (K[ompania] K[arabinów] M[aszynowych]).

Ochotnik Strynkiewicz Bronisław zwolniony w myśl Rozk. MSWojsk. nr 5895 m. M. 20; wymieniony ma się zgłosić w kancelarii ewidenc[yjnej] Baonu. Ochotnik Majsmig⁴² Roman w myśl Rozk. D[owództwa] O[kręgu] G[eneralnego] Ł[ódź] Wydz. V. B. L. dz. 34029/6700/Pob. z dnia 16.9⁴³.br.

Rozkaz dzienny komendanta PKU Łowicz nr 244 z 31.8.1920:

Z dniem 1-go września br. do kancelarii PKU przydzielam ochotnika-szerogowca Woźniaka Mariana.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 246 z 2.9.1920:

Z dniem dzisiejszym zostaje zwolniony w myśl Rozk. MSWojsk. Dep[artment] VI. sanit[arny] L. 204/O/P./20.Apt. ochotnik Bagieński Antoni.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 251 z 7.9.1920:

Ochotnik szer. Igielski Jan, który po ukończeniu przepustki 31.8.br. nie powrócił, zgłosił się do oddziału dnia 4 bm.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 258 z 14.9.1920:

W myśl rozkazu MSWojsk. Nr 11361/org. z dnia 9 września 1920 r. i DOG Ł[ódź] L.dz. 226/V. z dnia 13 września br. należy natychmiast zwolnić ze służby czynnej wszystkich ochotników uczniów szkół średnich w wieku niżej lat 17-stu.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 260 z 16.9.1920:

Ochotnik inż. Markiewicz Roman odjechał w dniu dzisiejszym do DOG Ł[ódź] Wydział V. Sztab. celem zgłoszenia się w myśl rozkazu oficerskiego Nr 70.

⁴¹ W tym czasie obowiązywał nabór terytorialny. Stąd też bardzo często występują w dokumentach dwójki nazwy powiatowych komend uzupełnień (a w odniesieniu do ochotników – komisji werbunkowych): albo z nazwą miejscowości, albo z nazwą pułku, do którego trafiały uzupełnienia kierowane przez PKU. I tak – przykładowo – PKU w Łowiczu występuje także jako PKU 10 pułku piechoty, a PKU w Tomaszowie Mazowieckim – jako PKU 30 pułku Strzelców Kaniowskich.

⁴² Nazwisko trudno czytelne.

⁴³ Tak w oryginale.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 261 z 17.9.1920:

Kompanie zgłoszą do dnia 18 września b.r. godziny 9-tej rano wszystkich znajdujących się zbędnych kat. „B” kwalifikowanych robotników szeregowych i ochotników szereg., mianowicie: puszkarzy, ślusarzy, tokarzy metalowych, kotlarzy, elektromonterów, kowali, stolarzy, rymarzy i stelmachów oraz wszystkich ochotników bez względu na kategorię mających 42 i więcej lat.

W myśl rozkazu MSWojsk. Nr 11361/org. z dnia 9 września 1920 r. i DOG Ł[ódź] 5/VI z dnia 13 września 1920 r. L. 226 zostają zwolnieni z dniem 17 b.m. następujący ochotnicy: Wiercioch Wacław, Diehl Euzebiusz, Komar Stanisław, Skowroński Stanisław, Terajewicz Antoni, Wesołowski Jerzy, Kisieliński Michał, Chojecki Tadeusz, Osmolak Tadeusz, Kamiński Stanisław, Małuszyński Marian, Walczak Ryszard, Lasocki Mieczysław, Szymski Wojciech, Lenczewski Kazimierz, Bobrowski Stanisław, Pokora Wojciech, Komorowski Tadeusz, Stanisławski Zbigniew, Kożuchowski Mieczysław, Koza Józef, Studziński Zygmunt, Jaskólski Jan, Naramowski Henryk, Kowalski Jerzy, Marcinkowski Marcin, Bevense [Bevensée] Wacław i Załuski Władysław⁴⁴.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 264 z 20.9.1920:

W myśl rozkazu DOG Ł[ódź] L. Dz. 29403/Org./Pers. z dnia 18/IX.1920 r. [...] i ochotnik szer. Stanisławski Stanisław zostali przyjęci na wojenny kurs oficerów gospodarczych przy DOG w Warszawie. Wymienieni odjechali dnia 20 b.m. celem zameldowania się w Intendenturze O[kręgu] G[eneralnego] Ł[ódź].

Rozkaz dzienny komendanta PKU Łowicz nr 264 z 20.9.1920:

Stosownie do rozkazu DOG Ł[ódź] 105 pkt. 7⁴⁵ odkomenderowani zostają na kurs oficerów gospodarczych przy DOG Warszawa [...] szer. Niedzielski Feliks.

⁴⁴ Niektórzy z wymienionych tu ochotników pojawiają się jako zwolnieni z wojska w późniejszych rozkazach. Można przypuszczać, że tylko część z wymienionych została „rozliczona” 17 września, a wymienieni w następnych rozkazach „rozliczali się” z oddziałem przez kilka dni, stąd zwolnienie faktycznie nastąpiło w innym, późniejszym terminie. Dwukrotne wymienienie w późniejszych rozkazach Wojciecha Stanisławskiego może być wynikiem pomyłki; w jednym z tych rozkazów może chodzić o brata Wojciecha – Zbigniewa Stanisławskiego.

⁴⁵ W rozkazie dowódcy batalionu zapasowego 10 pp podano liczbę dziennika, za którą wystano rozkaz z DOG Łódź, zaś w rozkazie komendanta PKU – numer rozkazu; chodzi o ten sam rozkaz.

Rozkaz dzienny komendanta PKU Łowicz nr 265 z 21.9.1920:

Dodatkowo na kurs oficerów gospodarczych przy Intendenturze O[kręgu] G[eneralnego] Warszawa odkomenderowuję z PKU szeregowca ochotnika Grochockiego Euzebiusza.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 267 z 23.9.1920:

Przydzielam do Sądu Pułkowego Baonu zapas. 10. p.p. ochotn. szereg. Stanisławskiego Wojciecha jako pisarza.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 268 z 24.9.1920:

Z dniem dzisiejszym został zwolniony ochotnik Karbowski Stefan w myśl rozkazu MSWojsk. Nr 11361/org. z dnia 9/IX.1920 i fonogram[u] DOG Ł[ódź] L. 5 rzym. 6. z dnia 13.IX.1920 L. 226.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 272 z 28.9.1920:

W związku z rozkazem MSWojsk. Oddział I Sztab. S[ekcja] P[oborowa] i U[zupełnień] L.dz. 257⁴⁶/6890/20.-I z dnia 12 września 1920 r. i rozkazu DOGen. Ł[ódź] Sztab. Wydział I.b L dz. 44894/7925/Pob. z dnia 18 września 1920 r. należy szeregowych [uczniów] szkół średnich odbywających służbę w oddziałach w wieku ponad lat 17, którzy na przeglądzie wojsko-lekarskim zostali zaliczeni do kategorii „C-1” i C-2” i mają uczęszczać w roku bieżącym do 7. klasy włącznie należy⁴⁷ niezwłocznie zwolnić z wojska.

Rozkaz dzienny komendanta PKU Łowicz nr 272 z 28.9.1920:

Punkt 3 rozkazu tut[ejszego] L. 265 w sprawie odkomenderowania szer. ochotnika Grochockiego Euzebiusza anuluję.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 273 z 29.9.1920:

Z dniem dzisiejszym zostaje zwolniony w myśl rozkazu MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. dz. 60257/6890/20/I z dnia 12 września 1920 r. ochotnik Wekszej [Wekstein] Józef, Wróblewski Jan, Gallus Jan.

W myśl rozkazu MSWojsk. Nr 11361/Org. z dnia 9.IX. b. r. i fonogram[u] DOGen. Ł[ódź] L. 5/VI z dn. 13.IX. b. r. L. 226 ochotnik Komar Stanisław, Diehl Euzebiusz, Stanisławski Zbigniew i Studziński Zygmunt.

W myśl rozkazu MSWojsk. Oddział I Sztab. SPiU L. 53089/I/7211 z dnia 21.IX.1920 r. należy zwolnić bezwzględnie natychmiast wszystkich małoletnich ochotników poniżej lat 17, którzy obecnie znajdują się w Armii

⁴⁶ W oryginale zgubiono pierwsze dwie cyfry; rozkaz nosi numer: 60257.

⁴⁷ Słowo w oryginale użyte dwukrotnie.

Polskiej. Wyjątek od powyższego stanowią ci ochotnicy, których i nadal można pozostawić w wojsku, o ile o to proszą.

W myśl rozkazu MSWojsk. Oddział I Sztabu L. 53090/20.-I-7212 należy natychmiast zwolnić z wojska szeregowych urzędników państwowych niezdolnych do służby frontowej kategorii „C-1” lub „C-2”. [...] Niniejszy rozkaz dotyczy zarówno ochotników, jak i tych, którzy powołani zostali do wojska w drodze przymusowego poboru.

Rozkaz dzienny komendanta PKU Łowicz nr 274 z 30.9.1920:

Rozkaz Sekcji Poborowej i Uzup[elnień] MSWojsk. Nr 53089/7811/22/20-7 z dnia 21.IX.1920 r.:

Wszystkich małoletnich ochotników poniżej lat 17, którzy znajdują się obecnie w armii polskiej należy bezwzględnie i natychmiast zwolnić.

Wymienieni wyżej ochotnicy muszą być zwolnieni niezależnie od tego, w jaki sposób (legalnie czy nielegalnie) przyjęci zostali do szeregów. Wyjątek od powyższego zarządzenia stanowią ochotnicy – sieroty, których i nadal można pozostawić w szeregach, o ile o to proszą.

Rozkaz dzienny komendanta PKU Łowicz nr 275 z 1.10.1920:

Poniżej podaję rozkaz Sekcji Poborowej i Uzup[elnień] MSWojsk. nr 53090/7212/20/I z dnia 21.IX.1920 w sprawie zwolnienia urzędników państwowych ze służby wojskowej:

Szeregowi – urzędnicy państwowi niezdolni do służby frontowej (kategoria C 1 i C 2) winni być natychmiast zwolnieni z wojska. Zwolnienie następuje nie na skutek imiennej reklamacji, lecz jedynie na podstawie zaświadczenia odnośnego urzędu państwowego, jakie dany szeregowiec przedstawi swojej przełożonej władzy wojskowej.

Zaznacza się, że niniejszy rozkaz nie dotyczy urzędników państwowych, znajdujących się w wojsku w szarży oficerskiej, których zwolnienie nastąpić może nie inaczej, jak na podstawie imiennych reklamacji. Również wyłącznie w drodze imiennych reklamacji będą mogli być zwolnieni urzędnicy państwowi zdolni do służby frontowej (lit. A)⁴⁸.

Niniejszy rozkaz dotyczy zarówno ochotników, jak i tych, którzy powołani zostali do wojska w drodze przymusowego poboru.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 277 z 3.10.1920:

Udzielam następujących urlopów w sprawach rodzinnych: szereg. ochotn. Kahlowi Jerzemu do Nowego Targu od 1 do 7.X. b. r. [...]

⁴⁸ Chodzi o kategorię zdrowia.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 280 z 6.10.1920:

Z dniem dzisiejszym zostają zwolnieni w myśl rozkazu MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 53089/20/I/7211 z dnia 21.IX. 1920 r. szereg. (ochotn.) Heines Henryk, Szadkowski Józef, Kwiatkowski Jerzy Marian, Andrzejczyk Roch, Kania Władysław, Kączkowski Ryszard, Stanisławski Wojciech, Lewandowski Apolinary, Lenczewski-Samotyja Kazimierz, Czarnecki Stefan, Byków Aleksander, Orliński Kazimierz, Majda Stanisław, Kiełbasa Władysław, Pietruszka Bolesław, Wyrzykowski Zygmunt, Betke Adolf, Tybuś Władysław, Szymański Jan, Osiński Grzegorz. Wyżej wymienieni zgłoszą się dnia 7.X.1920 r. o godzinie 10 rano rozmundurowani w kancelarii ewidencyjnej i szereg. (ochotn.) Poliński⁴⁹ [Poliński ?] Michał, Nierobisz Bronisław, Tomala Stanisław i Dougoń.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 283 z 9.10.1920:

Z dniem dzisiejszym zostają zwolnieni w myśl rozkazu MSWojsk. Sztab Oddział I SPiU L. 53089/20/I/7211 z dnia 21.IX. br. [...] i ochotnik Jackowski Ignacy.

Ogłaszam w dosłownym brzmieniu rozkaz MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU:

W ślad za rozkazem MSWojsk. L. 50217/6890/20/I z dnia 13 września 1920 r. zarządza się, co następuje:

Szeregowi uczniowie wszelkich zakładów naukowych państwowych lub przez Państwo uznanych, odpowiadający[ch] typowi szkoły średniej, szkół zawodowych, preparand, seminariów nauczycielskich i kursów nauczycielskich do VII. klasy włącznie, winni być zwolnieni z wojska, niezależnie od wieku, w jakim znajdują się, klasy (kursu), do jakiej ostatnio uczęszczali i kategorii, do jakiej zostali na przeglądzie wojskowo-lekarskim zaliczeni (A, C1, C2).

Zwolnienie z wojska nie następuje na skutek imiennej reklamacji, lecz na podstawie zaświadczenia odnośnej władzy szkolnej, jakie dany szeregowy przedstawi swej władzy wojskowej przełożonej, a w którym winno być uwidocznione, że jego okaziciel w chwili wstąpienia do wojska był słuchaczem danej szkoły i nadal będzie uczęszczać do danej szkoły. Zaznacza się, że niniejszy rozkaz nie dotyczy oficerów, których zwolnienie nastąpić może nie inaczej, jak na podstawie imiennej reklamacji.

Zwolnienia skutecznie należy z tem wyliczeniem, aby młodzież szkolna w dniu 1 listopada bezwzględnie stawić się mogła w swoich uczelniach.

Rozkaz niniejszy dotyczy wyłącznie tych uczniów szkół średnich i odpo-

⁴⁹ Tak w oryginale, zapewne Poliński.

wiadających typowi szkoły średniej, którzy wstąpili do wojska w charakterze ochotników po ukończonym roku szkolnym 1919/1920.

Wobec powyższego zarządza się:

Dowódcy kompanii pouczą odpowiednio kandydatów znajdujących się w ich stanie, ażeby jak najprędzej przedłożyli wspomniane zaświadczenia, które to zostaną przesłane kancelarii ewidencyjnej celem zwolnienia wymienionych odpowiadających warunkom powyższego rozkazu.

Ponieważ powyższa akcja ma być ukończona do dnia 25.X.1920 r., należy kandydatom ułatwić staranie się o wyżej wspomniane zaświadczenia. Kandydatów posiadających zaświadczenia należy przysłać do kancelarii ewidencyjnej zaopatrzonych pismem D[owódz]twa danej kompanii, że wszystkie rzeczy skarbowe oddane i wymieniony może być zwolniony.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 285 z 11.10.1920:

W myśl rozkazu MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 48428/17554/20/III z dnia 28.IX.1920 zostają zwolnieni z dniem jutrzejszym w drodze reklamacji: sierżant och. Sadkowski Jan i Miller Bolesław. [...] Rozkazem MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. dz. 258/6892/20/I z dnia 12.IX.1920 r. zostaje zwolniony ochotnik Jan Strożek i rozkazem MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 53089/20/I-7211 z dnia 21.IX.1920 r. ochotnik Grochowalski⁵⁰ Bolesław i Gołędzinowski Zygmunt.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 286 z 12.10.1920:

Z dniem dzisiejszym zostają zwolnieni w myśl rozkazu MSWojsk. Sztab Oddział I SPiU L. 54945/7346/20-I szereg.-ochotn. Belfer Iza[a]k, Moryc Iza[a]k i Lis Jan i rozkaz MSWojsk. Oddział I Sztabu L. 53089/20/I-7211 z dnia 21.IX.1920 r. ochotn. Bielecki Jan. [...] W myśl rozkazu MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 53021/7213/20-I z dnia 21.IX.1920 r. zwolniony Nowicki Wacław.

Z dniem dzisiejszym zostają wyjęci ze stanu ewidencyjnego szer.-ochotn. [fragment zaiksovany] i Kłoszewski Stanisław.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 288 z 14.10.1920:

Z dniem dzisiejszym zostają zwolnieni w myśl rozkazu MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 2375/934/20/I z dnia 11.IX.1920 r. szereg. (och.) Słoi Franciszek, Igielski Jan. W myśl rozkazu MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 58082/7211/20/I z dnia 21.IX.1920 r. Bagrowski Zygmunt.

⁵⁰ We wcześniejszych rozkazach wymieniany jako Gróchowalski.

Rozkaz dzienny komendanta PKU Łowicz nr 288 z 14.10.1920:

Na zasadzie rozkazu SPiU MSWojsk. L. 53090/7212/20.I z dnia 21.IX. co do zwolnienia urzędników państwowych z grupą C 1 i C 2 z PKU zostają zwolnieni następujący szeregowi⁵¹: sierżant Józwiak Bronisław, plutonowy Czerwiński Leonard, kapral Kudera Apolinary i st. szer. Machowski Stanisław.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 290 z 16.10.1920:

Z dniem dzisiejszym zostają zwolnieni w myśl rozkazu MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 58089/7211/20/I z dnia 21.IX.br. szereg. (ochotn.) Arndt Alfred, Oskólski Ludwik, Konopacki Eugeniusz, Zieliński Józef, Siólkowski Ezechiel, Lenczewski Samotyja Stanisław.

Rozkaz dzienny dowódcy 10 pułku piechoty nr 81 z 17.10.1920:

Wszyscy szeregowi – uczniowie państwowych lub przez Państwo uznanych średnich zakładów naukowych (szkół średnich, szkół zawodowych, preparand, seminariów nauczycielskich, kursów nauczycielskich) do 8-ej klasy włącznie winni być niezwłocznie zwolnieni od służby, tak aby w dniu 1-ego XI br. mogli rozpocząć naukę szkolną.

Zwolnienie następuje na skutek zaświadczenia odnośnej władzy szkolnej, jakie dany szeregowy przedstawi swej przełożonej władzy wojskowej, a w którym winno być uwidocznione, że okaziciel był w chwili wstąpienia do wojska uczniem danej szkoły i nadal do niej uczęszczać będzie.

Rozkaz powyższy dotyczy jedynie tych, którzy jako ochotnicy wstąpili do wojska po skończonym roku szkolnym 1919/1920 i należy zainteresowanych niezwłocznie o tym zawiadomić.

W myśl powyższego rozkazu kompanie zgłoszą do dnia 21 bm. imiennym wykazem wszystkich szeregowych uczniów, którzy na podstawie niniejszego rozkazu mają być zwolnieni od służby woj[skowej].

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 291 z 17.10.1920:

Przydzielam na pomocników referenta oświatowego Baonu: w kompanii 1 szer. Waraczewskiego, w kompanii 2 Bluma Kwiatkowskiego i w kompanii 3 szereg. Walczaka. Jako kierownika kółka dramatycznego wyznaczam kaprala Żydaczewskiego Bronisława z kompanii 2. Na podoficera świetlicowego i bibliotekarza wyznaczam szer. Tarczyńskiego z kompanii 1.

Z dniem dzisiejszym zostają zwolnieni w myśl rozkazu MSWojsk. Oddział

⁵¹ W 1920 r. do grupy szeregowych zaliczano również podoficerów, którzy nie pełnili służby zawodowej. We współczesnej nomenklaturze najbardziej zbliżony termin to żołnierze zasadniczej służby wojskowej.

I Sztabu SPiU L. 58089/7211/20/I z dnia 21.IX.br. szereg. (och.) Hein Adolf, Fedrowicz Karol i Miecznikowski Jerzy.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 292 z 18.10.1920:

Z dniem dzisiejszym zostają zwolnieni w myśl rozkazu MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 58089/7211/20/I z dnia 21.IX.br. szereg. (och.) Hain Adolf, Fedrowicz Karol, Miecznikowski Jerzy i Breslar Józef.

Rozkaz dzienny dowódcy 10 pułku piechoty nr 82 z 19.10.1920:

Z dniem 20 bm. przydzielam szeregowca-ochotnika Juliana Sarneckiego z 4 komp. do k[ompanii] k[arabinów] m[aszynowych] przy sztabie.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 293 z 19.10.1920:

Z dniem 23.VIII.1920 r. został wyjęty ze stanu ewidencyjnego szereg.-ochotnik Drogoszewski Kazimierz⁵².

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 294 z 20.10.1920:

W związku z rozkazem MSWojsk. L. 2375/934/20/I.T. MSWojsk. poleca niezwłocznie bez prawa do poborów (żołdu) bezterminowo urlopować:

1) Ochotników-szereg. spośród roczników 1885, 86, 87, 88, 89, 90, 92 i 1902 (urodzonych po dniu 30.VI), którzy zostali wcieleni do oddziałów zapasowych, zakładów wojskowych itp., a podległych obecnie MSWojsk. względnie D[owództwom] O[kręgów] Gen[eralnych];

2) Ochotników szeregowych znajdujących się w dniu wydania niniejszego rozkazu na terenach DOGen. i podległych mu, którzy należą do starszych roczników, licząc od rocznika 1884, 83 itd. w górę. Zarazem nadmienia się, że mogą pozostać w szeregach ci ochotnicy spośród wymienionych, którzy zgłoszą chęć pozostania stałego [w] wojsku w charakterze ochotników, jednakże nie przekroczą 42-go roku życia.

3) Rozkaz niniejszy nie dotyczy w ogóle oficerów-ochotników [...]

Wobec powyższego zarządza się: kompanie przedłożą kancelarii ewidencyjnej Baonu imienne wykazy szeregowych ochotników podlegających zwolnieniu w myśl powyższego rozkazu [...].

Z dniem dzisiejszym zostają zwolnieni: szereg. ochotn. rozkazem MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 54945/7346/20/I [fragment nieczytelny] Rogowski Eugeniusz, Pyszkowski Feliks i Bugdała Józef. Rozkazem MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 2373/934/20/I Kaczkowski Mieczysław, Racibora.

⁵² Również i ten punkt w rozkazie nie świadczy najlepiej o porządku w kancelarii ewidencyjnej batalionu zapasowego 10 pp. Prof. Drogoszewski wrócił bowiem do swoich obowiązków pedagogicznych z początkiem roku szkolnego, natomiast rozkaz o jego zwolnieniu z wojska ukazał się dopiero po niemal dwóch miesiącach.

Rozkaz dzienny dowódcy 10 pułku piechoty nr 83 z 21.10.1920:

Wszystkich małoletnich ochotników poniżej lat 17, którzy znajdują się obecnie w Armii Polskiej, należy bezwzględnie natychmiast zwolnić. Wymienieni wyżej ochotnicy muszą być zwolnieni niezależnie od tego, w jaki sposób (legalnie, czy nielegalnie) przyjęci zostali do szeregów.

Wyjątek od powyższego zarządzenia stanowią ochotnicy sieroty, których nadal można pozostawić w szeregach, o ile o to poproszą.

Ewidencja ochotników. Ad rozkaz 4 dyw. piech. nr 114.

Celem ujęcia w ścisłą ewidencję ochotników zarówno tych, którzy wstąpili wprost do oddziałów, jak i tych, którzy przeszli przez PKU lub Baony Zapasowe, wszyscy ochotnicy muszą złożyć deklaracje według załączonego wzoru, o ile takowych nie wystawili przy wstąpieniu do armii w PKU lub BZ.

Deklaracja

W myśl przepisów o werbunku do Armii Ochotniczej, ogłoszonych przez Pana Wiceministra Spraw Wojskowych w Monitorze Polskim z dnia 5.VII/br. nr 148 zgłaszam się dobrowolnie do pełnienia służby wojskowej na warunkach w tychże przepisach podanych.

miejsce, data

podpis ochotnika

w obecności:
podpis oficera

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 296 z 22.10.1920:

Z dniem dzisiejszym zostaje zwolniony szer. Matusiak Aleksander rozkazem MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 54945/7346/20/I z dnia 5.X.1920 r. i Buła Wawrzyniec rozkazem MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 58089/7211/20/I z dnia 21.IX.1920 r. i Struk Bazyli.

Z dniem dzisiejszym zostają bezterminowo urlopowani i bez praw do poborów w myśl rozkazu MSWojsk. L. 2375/939/20/I szereg.-ochotnik Wardyński Czesław, Burzyński Franciszek, Obrębski Kazimierz, Gałaj Michał, Kahl Jerzy, Janiszewski Leopold, Szulc Zygmunt, Sidniew Grzegorz, Raczkowski Władysław, Hadecki Stanisław, Skopiński Adam i Wojtowicz Wojciech.

Rozkaz dzienny dowódcy 10 pułku piechoty nr 84 z 23.10.1920:

W myśl rozkazu Dow[ództwa] 4 Dyw[izji] piech[oty] nr 109 zostali odsłani do Ba[tali]onu Zapasowego celem zwolnienia następujący uczniowie-ochotnicy: st. szer. Dobiński Karol, szer. Szwech Stanisław, szer. Wyrzykowski Zygmunt, szer. Olszewski Hieronim, szer. Kruk Wojciech, szer. Polowy Walerian, szer. Pokrant Konrad, szer. Balcer Kazimierz, szer. Ancerewicz Stanisław, szer. Budas Mieczysław, szer. Gawroński Zygmunt,

szer. Stefko Stefan, szer. Kret Franciszek, szer. Rawiński Zygmunt, szer. Kwieciński Wojciech, szer. Masztanowicz Leon, szer. Filip Karol, szer. Michalak Aleksander, szer. Gabrjelski Stanisław, szer. Wojewoda Stanisław, szer. Rozenthal Izrael, szer. Silkowski Stefan, szer. Rytek Józef, szer. Wiechno Jan, szer. Kowalczyk Wojciech, szer. Znajek Stanisław, szer. Wojtaszewski Jerzy, szer. Kraśkiewicz Marian [...].

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 297 z 23.10.1920:

Z dniem dzisiejszym zostaje urlopowany bezterminowo i bez praw do poborów w myśl rozkazu MSWojsk. Sztab Oddział I SPiU L. 2375/934/20/I szereg.-ochotnik Józefowicz Stefan.

Rozkaz dzienny komendanta PKU Łowicz nr 298 z 24.10.1920:

St. szer. ochotn. Wardyński Czesław zgodnie z rozkazem Sekcji Poborowej i Uzupełnień MSWojsk. L. 53090/7212/20.I z dnia 20⁵³.IX.20 r. zostaje zwolniony z WP jako urzędnik państwowy z grupą C 2.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 299 z 25.10.1920:

Z dniem dzisiejszym zostają zwolnieni [...] Rozkazem MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 54945/7346/20/I z dnia 5.X.br. szereg.-och. Jaraczewski Gracjan i Walczak Stanisław.

Rozkaz dzienny komendanta PKU Łowicz nr 299 z 25.10.1920:

Służbę dyżurnego obejmuje szereg. ochotnik Grochocki Euzebiusz.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 300 z 26.10.1920:

Rozkazem L. 2375/934/20/I szereg. och. Wojtowicz Wojciech [...] zupełnie zwolnieni z WP.

Rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 301 z 27.10.1920:

Z dniem dzisiejszym zostają zwolnieni w myśl rozkazu MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 54945/7316/20/I z dnia 5.X.br. szereg.-och. Masztanowicz Leon, Rowiński Zygmunt, Wojewoda Stanisław, Wyrzykowski Zygmunt, Polowy Walerian, Sztefko [Stefko] Stefan, Gawroński Zygmunt, Ance[re]wicz Stanisław, Macikowski Józef, Znojek Stanisław, Wojtaszewski Jerzy i Kret Franciszek.

W myśl rozkazu MSWojsk. Oddział I Sztabu SPiU L. 58089/7211/20/I z dnia 21.IX.br. st. szer.-och. Dobiński Karol, szereg.-och. Gabryelski Stanisław, Balcer Kazimierz, Filip Karol, Michalak Aleksander i Rosiński Jan.

⁵³ Błąd w oryginale.

Część 2

Leon Masztanowicz

Krótkie notatki ze służby ochotniczej w 1920 r.

Lipiec

Kadra

- 15 [lipca 1920 r.] Zapisalem się na ochotnika o godzinie 10 rano w komisji zaciągowej w Łowiczu. Przeznaczony zostałem do 10 pułku piechoty (do komp[anii] ochotniczej). O 5 godzinie po południu przysięga w kościele farskim⁵⁴.
- 16 [lipca 1920 r.] Od 7 rano ćwiczenia w koszarach Szeptyckiego, od 11 – 2 przerwa, od 2 – 5 [godz.] ćwiczenia.
- 17 [lipca 1920 r.] Wydano nam bluzy i spodnie.
- 18 [lipca 1920 r.] Od godz. 6 m. 30 zbiórka do modlitwy, śniadanie, od godz. 7 m. 30 ćwiczenia.
- 19, 20, 21, 22, 23,
24, 25, 26, 27, 28
[lipca 1920 r. – zapis
łączny]⁵⁵ Ćwiczenia od godziny 7 m. 30 rano – do g[odziny] 11, od 2 p[o] p[ołudniu] 3 godz[iny] – 5 godz[ina].
Od godz. 6 m. 30 modlitwa⁵⁶.
Śniadanie – od 6 godz. – 7.

⁵⁴ Obecnie katedra łowicka.

⁵⁵ Ten zapis wskazuje, jak dalece ochotnicy byli zaabsorbowani szkoleniem. Porządek dnia sprowadza się dla autora jedynie do intensywnego, wielogodzinnego szkolenia, posiłków, modlitwy, apelu wieczornego i wyjścia na miasto. Zapisy autora dziennika tchną tu autentyzmem koszarowego życia szeregowca w okresie szkolenia podstawowego.

⁵⁶ W rozkazach dziennych dowódcy batalionu zapasowego częste odbicie znajdują sprawy związane z potrzebami duchowymi żołnierzy. Oto kilka przykładów: „Polecam, aby w każdą niedzielę po nabożeństwie w kościele garnizonowym orkiestra baonu odegrała jedną zwrotkę »Boże, coś Polskę«, potem również pierwszą zwrotkę tego hymnu śpiewają wszyscy żołnierze obecni na nabożeństwie” (rozkaz dzienny nr 173 z 21.6.1920); „Dnia 4 lipca br. nabożeństwo w kościele Świętego Ducha o godz. 9. Obecni wszyscy oficerowie wolni od zajęć. Z koszar im. Piłsudskiego prowadzi żołnierzy do kościoła z wyjątkiem ostatniej partii rekrutów

Obiad 11 – 2.
Kolacja 5 – 5.30. Wolne wyjście na miasto.
Od 9 wieczór apel.

29, 30, 31 [lipca 1920
– zapis łączny] Pobudka o 5 godz. 30 m., modlitwa o 6 godz. 30 m.
Śniadanie o 7 godz. Ćwiczenia ranne od 8. Obiad 11–
2. Ćwiczenia popołudniowe 2–5. Kolacja. Wolne wyj-
ście 5–9. Apel o godz. 9 wieczór.

Sierpień

1 [sierpnia 1920] [brak zapisu]
2 [sierpnia 1920] Przeniesienie kadry z koszar do seminarium.
3 [sierpnia 1920] [brak zapisu]
4 [sierpnia 1920] Popis przed pułkownikiem⁵⁷.
5 [sierpnia 1920] Stałem na posterunku. Alarm.
6 [sierpnia 1920] [brak zapisu]
7 [sierpnia 1920] Alarm.
8 [sierpnia 1920] [brak zapisu]
9 [sierpnia 1920] Dano nam płaszcze, menażki, manierki, bandaże.
O godz. 12 wieczór wyjazd z Łowicza na front.

ppor. Przybylski, z koszar im. Gen. Szeptyckiego najstarszy podoficer” (rozkaz dzienny nr 185 z 3.7.1920); „Żołnierzy obrządku mariawickiego należy w niedziele i święta wysyłać na nabożeństwa do kościoła mariawickiego na Glinkach” (rozkaz dzienny nr 203 z 21.7.1920). Rzymskokatolickim kościołem garnizonowym był w tym czasie w Łowiczu kościół pw. Świętego Ducha; duszpasterstwem garnizonowym kierował ks. kpt. Jan Niemira (por. przypis 38).

⁵⁷ Zapis dotyczy 3 sierpnia (por. rozkaz dzienny dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 215 z 2.8.1920).

Pole

- 10 [sierpnia 1920] Przybycie do Skierniewic, stoi nasz transport na stacji, oczekujemy na parowóz. O 6 godzinie po południu odjazd koleją do Warszawy. Prowadzi por. Przybylski.
- 11 [sierpnia 1920] O godzinie 5 rano przybycie do Warszawy. O godzinie 6 rano odjazd z Warszawy, przybycie do Dębina o godzinie 3 po południu. Stacja zburzona.
- 12 [sierpnia 1920] Odmarsz z Dębina. Przybyliśmy do Woli Klasztornej. Odpoczynek. O godz. 4 po południu odmarsz z Woli Klasztornej. O godzinie 11 minut 30 doszliśmy do Kozienic. Spaliśmy na cmentarzu.
- 13 [sierpnia 1920] Pobudka o 5 godzinie rano. Odmarsz. Przeszliśmy 17 wiorst po piachach do sąsiedniego miasteczka Ryczywół. Odpoczynek. Miasteczko Magnuszew. Ulice szerokie, lecz nie brukowane.
- 14 [sierpnia 1920] Odpoczynek. Spaliśmy na słomie we wsi Witkowice Dolne.
- 15 [sierpnia 1920] Odmarsz. Przybycie do pułku⁵⁸. Defilada przed p[od]pułkownikiem⁵⁹. Koniec kompanii ochotniczej⁶⁰.
- 16 [sierpnia 1920] Przydział do karabinów maszynowych. O 4 godzinie po południu idziemy na placówkę. Pierwsze strzały armatnie słychać z północo-wschodu. Grzechot karabi-

⁵⁸ W tym czasie pułk przygotowywał się do odparcia spodziewanej próby forsowania Wisły przez nieprzyjaciela. „pułk zdążył ku Wiśle, przez którą przeprowił się w dniu 13 sierpnia naprzeciw Czerska. Po przeprawie pułk zajął pozycję na zachodnim brzegu Wisły na północ od ujścia Pilicy, następnie w Górze Kalwarii. [...] Rosjanie [...] postanowili uderzyć na Pragę od południowego wschodu, przeprowadzając jedną dywizję pod Górą Kalwarią. Nie doszło do tego, gdyż już 16 sierpnia Wódz Naczelny rozpoczął ofensywę 4-ą i 3-ą armiami znad Wieprza – wpadając nazajutrz na skrzydło i tyły Rosjan, oblegających Warszawę. Działo się to na przedpolu 4-ej dywizji [w skład tej dywizji wchodził 10 pp – *przyp. S.M.*], która stała się w ten sposób odwodem i przeszła do Zakroczymia”. F. Kłosowski, *Zarys historii wojennej 10-go pułku piechoty*, Warszawa 1929, s. 26.

⁵⁹ Defiladę przyjmował dowódca 10 pułku piechoty, ppłk Kazimierz Topoliński.

⁶⁰ Po przybyciu do 10 pp kompania marszowa I. O została rozformowana, a jej żołnierzy przydzielono do różnych pododdziałów pułku.

nów maszynowych. Ranni zostali Bolesław Balcer i drugi⁶¹.

- 17 [sierpnia 1920] O godz. 4 rano schodzimy z placówki. 6 godz[in] stałem na placówce (posterunku). Gubernia grójecka, Ostrówek. Stąd wyruszyliśmy w stronę Warszawy. Zatrzymaliśmy się w Górze Kalwarii. O godz. 1 p[o] połud[niu] odjazd⁶². Przybycie do Warszawy o godz. 6 p[o] p[ołudniu]; godz. 10 p[o] p[ołudniu] odjazd. Przybycie do Jabłonna kolejką. Kazio⁶³ przyjechał.
- 18 [sierpnia 1920] Odpoczynek w Jabłonnej.
- 19 [sierpnia 1920] Wymarsz z Jabłonna. Chleb. W lesie na odpoczynek spotkałem się z Kaziem. Doszliśmy do Modlina. Zemdlał Ancerewicz⁶⁴. Obiadowaliśmy w Zakroczymiu. Kolacja. Spaliśmy we wsi Ostatni Grosz.
- 20 [sierpnia 1920] Śniadanie. Gnano jeńców – bolsz[ewików]. Obiad. Kolacja.
- 21 [sierpnia 1920] Śniadanie. Kazio przyjechał konno do mnie. Na obiad kluski. Czyszczenie karabinów i maszyn. Kolacja.

⁶¹ Miejsce wykropkowane. Autor nie znał nazwiska drugiego rannego. Por. Rozkaz dzienny dowódcy 10 pułku piechoty nr 66 z 22.8.1920.

⁶² Zapewne kolejką wąskotorową, która wówczas łączyła Warszawę m.in. z Górą Kalwarią na południu i Jabłonną na północy.

⁶³ Starszy brat autora dziennika. Był żołnierzem 30 pułku Strzelców Kaniowskich od 1918 r.; zaciągnął się do wojska jako ochotnik – członek POW. Później pełnił służbę w 4 pułku artylerii ciężkiej. W okresie międzywojennym – działacz ludowy, m. in. prezes powiatowy Stronnictwa Chłopskiego w Łowiczu. Wieloletni członek powiatowego zarządu Związku Peowiazków. W 1939 r. współorganizator Tajnej Organizacji Wojskowej w powiecie łowickim, rozstrzelany przez Niemców w Palmirach 1 kwietnia 1941 r.

⁶⁴ Przemarsze były tak wyczerpujące, że nie tylko Stanisław Ancerewicz odczuł dotkliwie ten wysiłek. Ostrzej odczuł to Stanisław Stanisławski, który po omdleniu w czasie przemarszu w okolicach Kazunia Niemieckiego trafił do szpitala w Warszawie, po czym powrócił do batalionu zapasowego w Łowiczu i na front już nie wrócił, a został skierowany na kurs oficerski. CAW, Akta Stanisława Stanisławskiego, sygn. OD.31.1.38. Por. rozkazy dowódcy batalionu zapasowego 10 pp nr 239 z 26.8.1920 i nr 264 z 20.9.1920

- 22 [sierpnia 1920] Śniadanie. Nabożeństwo. Drzemka. Porucznik, a teraz kapitan Siwiński⁶⁵. I pluton: Dowódca Sierżant Teodor Węgrzyn. Karabinowi: Wierdak, Karnasiewicz. Szeregowcy: Abhaum, Ludwik Włodarski, Woźniak, Witoszek, Trodel, Rosłonek, Paterek, Waltoś Jerzy, Waltoś, Wierdak. Byłem u Kazia.
- 23 [sierpnia 1920] Śniadanie. Zbiórka. Pucowanie karabinów. Obiad dobry. Nauka. Kolacja.
- 24 [sierpnia 1920] Śniadanie. Zbiórka. Gurtowanie⁶⁶ naboí. Ćwiczenia. Obiad. Kolacja.
- 25 [sierpnia 1920] Śn[iadanie]. Ćwiczenia. Obiad. Wyjście wolne na miasto.
- 26 [sierpnia 1920] Paliło się o 3 po południu. Tadeusz Matuszewski⁶⁷ zabity w Płocku.
- 27 [sierpnia 1920] Zapis do podchorążówki.
- 28 [sierpnia 1920] Zbiórka. Posterunek miałem.
- 29 [sierpnia 1920] Nabożeństwo. Wyjazd z Zakroczymia⁶⁸.
- 30 [sierpnia 1920] Deszcz. Maszerowaliśmy po błocie aż do Modlina. Widziałem się z Kaziem, tatą, Jankiem i Janią⁶⁹. Odjazd z Nowego Dworu.

⁶⁵ Józef Siewiński, ur. 22.1.1893 r. w Liskach, powiat sokalski. Studia prawnicze przerwane powołaniem do armii austriackiej 2.8.1914 r. Podporucznik 1.1.1916 r. Od 1.11.1918 r. do 4.6.1919 r. w niewoli ukraińskiej. 19.6.1919 r. wstąpił ochotniczo do WP. W WP – porucznik, od 17.1.1920 r. – na froncie; w sierpniu 1920 r. zweryfikowany w stopniu kapitana. Stąd w dzienniku sformułowanie: „porucznik, a teraz kapitan”. CAW; Akta Józefa Siewińskiego, sygn. AP.28339; KW.108.

⁶⁶ Ładowanie amunicji do taśm karabinów maszynowych.

⁶⁷ Błąd w nazwisku: szer. Tadeusz Matysiak poległ 18 sierpnia 1920 r. w obronie Płocka.

⁶⁸ „Do końca sierpnia pułk pozostawał w Zakroczymiu. Dnia 30 sierpnia odszedł wraz z całą dywizją na nowe pole walki do Małopolski”. F. Kłosowski, *op. cit.*, s. 26.

⁶⁹ Ojciec autora, Stanisław był w tym czasie (od 1917 r.) radnym miasta Łowicza i działaczem Chrześcijańskiej Demokracji. Zmarł w 1927 r. Zapewne odwiedził swoich dwóch synów – Kazimierza i Leona, pełniących służbę wojskową, a towarzyszyli mu: Janina Masztanowiczówna, później Garczarczykówna, siostra autora, ur. 1902 r., zm. 1989 r. i Jan Masztanowicz – stryjeczny brat autora dziennika, ur. 1903 r., nauczyciel w Krępie, sekretarz zarządu gminnego

31 [sierpnia 1920] Przez Warszawę, Skierniewice, Częstochowę do Krakowa. O 3 po południu przybyliśmy do Tarnowa. Na widnokręgu widać góry. Woda. Lasy.

Wrzesień

- 1 [września 1920] Tarnów. Gródek Jagielloński. Przybycie do Lwowa o godz. 10 min. 5. Ładne miasto. Ulice szerokie, brukowane. Tramwaje.
- 2 [września 1920] Sokal. Przybycie do Żółkwi.
- 3 [września 1920] Odpoczynek w Żółkwi. Śniad[anie]. Ćwiczenia. Nocą odmaszerował 1 pluton na pozycję. Pierwszy trzymałem posterunek⁷⁰. [Godziny:] 4–6.
- 4 [września 1920] Spałem na strąkowisku, jeść nam przyniesiono. Ukradziono 5 kaczek. Odmarsz do Kupisz Woli.
- 5 [września 1920] Spałem w folwarku. Chleba i mleka dostałem darmo.
- 6 [września 1920] 1 kompania stała na pozycji. Dowódca p[od]p[orucznik] Worobiej, p[od]p[orucznik] Czarnota. Żołd (113 m[arek]).
- 7 [września 1920] Kartofle. Stałem na placówce przy karabinie. Nocą przyszli p[od]porucznik] Worobiej i sierżant Węgrzyn.
- 8 [września 1920] Stałem na placówce. Kawa z mlekiem. Deszcz.

Związku Strzeleckiego w Dąbkowicach, członek łowickich władz powiatowych Związku Strzeleckiego, zginął w KL Auschwitz 18 marca 1942 r., osadzony tam za działalność w organizacjach konspiracyjnych (TOW, Polska Organizacja Bojowa, Polska Organizacja Zbrojna) w Łowickiem. Janina Garczarczykowa, wspominając w ostatnich latach życia swój pobyt w 10 pp, mówiła o dwóch torbach listów od swoich koleżanek, które zawiozła wówczas do żołnierzy-ochotników. Informacja jej dzieci: Jadwigi Garczarczykówny i Stanisława Garczarczyka, kwiecień 2001 r.

⁷⁰ Najwyraźniej pododdział autora dziennika znajdował się w drugim rzucie ugrupowania pułku. Autor pisze jedynie o „odchodzeniu na pozycje” niektórych pododdziałów, bądź o „staniu na placówce”, nie wiedząc, że w tym czasie „pierwsze potyczki na nowym froncie pułk stoczył podczas zwycięskiej akcji na Bełz i Krystynopol, zdążając za Przemyślanymi”. F. Kłosowski, *op. cit.*, s. 26–27.

- 9 [września 1920] Odmarsz z Kupisz Woli. Deszcz. Wschodnia Galicja jest bardzo bogata. Ziemia jest urodzajna. Moralność niska wśród ludności cywilnej we Wschodniej Galicji. Żółkiew do Lwowa.
- 10 [września 1920] Chleba brak. Z Lwowa do Przemyślan [Przemyślan] przyjechaliśmy koleją. Z Przemyślan [Przemyślan] odmaszerowaliśmy. Pieszko szliśmy po szosie. Szosy są budowane z białego kamienia, który w deszcz rozpuszcza się i tworzy się błoto⁷¹. Maszerowaliśmy po błotnistych szosach do wsi Ujście. Za wsią wśród wzgórz i lasów stoi nasz I pluton karabinów maszynowych na placówce. Ja stoję pierwszy. Artyleria nasza strzela do wsi sąsiedniej, o dwa kilometry położonej od naszej placówki.
- 11 [września 1920] Strzały. Chleb. Papierosy. Zmiana placówek. Widziałem 2 groby świeżo zrobione, w nich leżało 3 naszych, i 1 bolszewika zabitego. W nocy [z] 10 na 11 zabłądził Filipp Gustaw w lesie i zaszedł do bolszewickich okopów i byłby wzięty do niewoli. Pukanina przez dzień cały.
- 12 [września 1920] Strzały armatnie bolszewickie. Mży deszcz.
- 13 [września 1920] Nocą [z] 12 na 13, całą noc kopaliśmy okopy. Mży deszcz. Stoimy na placówce w pustym dworze. Śpimy we dnie, a w nocy robota.
- 14 [września 1920] Zmiana pozycji. Widziałem się z kolegami Gołębiowskim i Wiechnem w lesie.
- 15 [września 1920] Kartofle pieczone. Stoimy na placówce z 2 kompanią. Widziałem się z Silkowskim na pozycji, poczęstował mnie pieczonymi kartoflami. Dobry przysmak.
- 16 [września 1920] Menaż dostaliśmy z kuchni 2 kompanii. Zbłądziłem w lesie. Przez 2 godziny szukałem swego plutonu. Ofensywa o 3 godzinie w nocy [z] 16 na 17 [września]. Zmiana frontu.

⁷¹ Chodzi o utwardzanie dróg rozkruszonym wapieniem.

- 17 [września 1920] Szliśmy całą noc. 17 wiorst szliśmy w tyralierze. Zdobyć Dunajewa⁷². O g[odzinie] 2 po południu wymarsz.
- 18 [września 1920] Zdobyć Pomorzan. Szliśmy szosą z Dunajewa do Pomorzan. Gdy byliśmy o pół wiorsty od miasta, rozpoczął się grzechot karabinów maszynowych i grzmot armat. To bolszewicy bili na nasz pułk. Kulki karabinowe gwizdały koło uszu, a granaty padały blisko, a nawet trzy padły między kolumny maszerujące, lecz całe szczęście, że nie eksplodowały. Cały dzień maszerowaliśmy, a piliśmy tylko kawę. Spaliśmy na bruku zdobytego miasta. Nad ranem słychać pojedyncze strzały.
- 19 [września 1920] Otrzymaliśmy dziś rano obiad wczorajszy, bardzo smakował. Maszerowaliśmy w dalszym ciągu. Widzę się często z kolegami. Przymaszerowaliśmy przez miasteczko Założce do Milna.
- Uwaga:** Przez te trzy (tj. 17, 18, 19) maszerowaliśmy nocą i dniem mając tylko spoczynku w nocy 2 godziny i w dzień na obiad też dwie godziny.
- 20 [września 1920] Doszliśmy do granicy Polski wyznaczonej na pokoju wersalskim⁷³. Staliśmy we wsi Stare Oleksienice.
- 21 [września 1920] Odpoczynek w Mystoczku [*słowo trudno czytelne*].
- 22 [września 1920] Odmarsz. Maszerowaliśmy 5 godzin do miasteczka Wiszniowiec, stąd maszerowaliśmy do nocy, zaszliśmy do wsi Napatówki.
- 23 [września 1920] Odpoczynek w tej wsi. Czyszczenie naboju i gurtowanie.

⁷² „Po kilkudniowej walce pozycyjnej w lasach za Przemyślanami rozpoczęła się ofensywa, w której pułk zdobył kolejno Dunajów, Pomorzany i, idąc zwycięsko naprzód, przekroczył dawną granicę Małopolski”. F. Kłosowski, *op. cit.*, s. 27.

⁷³ Autor dziennika się myli: w Wersalu nie określono wschodniej granicy Polski. Chodzi, oczywiście, o dawną granicę Galicji, lub – jak określił Kłosowski – „dawną granicę Małopolski”. Por. przypis 72.

- Uwaga:** Zjeździłem przez te parę dni góry: Gołogóry i Woro-
niaki.
- 24 [września 1920] Wymarsz. Maszerowaliśmy przez cały dzień z odpo-
czynkami przez miasta Łanowa [?] i Wyżgródek. Mię-
dzy Łanowcami a Wyżgródkiem widziałem się z Sku-
wińskim⁷⁴ [?], p[od]porucznik artylerii, bratem Wiktora.
We Wyżgródku gnano bolszewików – jeńców; dużo
Żydów i tabory.
- 25 [września 1920] Lubianków [?]. Zbaraż. Ładne miasto, ominęliśmy Tar-
nopol.
- 26 [września 1920] Wieś Cymbrów. Jezierna.
- 27 [września 1920] Zborów.
- 28 [września 1920] Postój w Zborowie. Wymarsz z Zborowa o godzinie
6 po południu na stację. Władowanie na pociąg. Odjazd
pociągiem⁷⁵.
- 29 [września 1920] Złoczów. Widziałem się z Kaziem i Tomciem⁷⁶. Lwów.
- 30 [września 1920] Przeworsk, Leżajsk, Sarzyna, Rozwadów.

Październik

- 1 [października 1920] Lublin, Lubartów, Siedlce. Stacja zburzona.
- 2 [października 1920] Małkinia. Wyjazd z Małkini o 11 godzinie rano. List
pisaliśmy do Łowiczanina⁷⁷. Łapy. Białystok o godzi-
nie 6 m[inut] 30. Trochę zimno.

⁷⁴ Nazwisko niemal nieczytelne; nie udało się zidentyfikować, o kim pisze autor dziennika.

⁷⁵ „Pod koniec września pułk odszedł do Druskiennik, na front przeciwlitewski”. F. Kłosowski, *op. cit.*, s. 27.

⁷⁶ Stryjeczny brat autora dziennika. Ur. 1897 r., był żołnierzem 30 Pułku Strzelców Kaniowskich od listopada 1918 r.; zaciągnął się do wojska jako ochotnik – członek POW. CAW, Akta Stanisława Tybusa, sygn. OD.26.6.38. W okresie międzywojennym działacz ludowy. Zmarł w 1937 r.

⁷⁷ W tygodniku „Łowiczanin” nr 42 z 15 października 1920 r., w *Kronice miejscowej* ukazała

- 3 [października 1920] Kuźnica. Łosośna. Grodno o godz. 3 po południu, prze-maszerowaliśmy przez Grodno i przez całą noc masze-rowaliśmy (30 wiorst) do wsi Przewałki po borach i pia-chach.
- 4 [października 1920] Przedmieście południowe Grodna całe jest spalone i zburzone. Za miastem leżały 3 konie. Na szosie stały 2 armaty wielkiego kalibru bolszewickie. Widziałem 7 grobów. Mróz. Przewałki. Odpoczynek. Zmiana kwar-ter. Kartofle.
- 5 [października 1920] Nocą staliśmy na placówce nad Niemnem. Ja stałem pierwszy. Rano mrozek.
- 6 [października 1920] Przychodzimy na kwatery. Obiad marny. Chleba nie do-wieziono. Chodziłem 2 godziny nad Niemnem. Rzeka szeroka – taka jak Bzura pod Sochaczewem.
- 7 [października 1920] Stałem na placówce nad ranem. Chłodno. Czyściłem karabin maszynowy. Chodziłem nad Niemnem.
- 8 [października 1920] Rzucamy granatami jajowymi do Niemna, aby zabić [trochę] ryb⁷⁸. Ryby szerokie, podobne do naszych kar-pi, lecz koloru innego. Litwini nazywają je gielbami.
- 9 [października 1920] Kopaliśmy okopy, opletlismy łożami cały okop. Łozy rznąliśmy nad Niemnem.

się notatka: „Od ochotników z Łowicza. Wyjeżdżając dalej, ślemy z drogi pozdrowienia tym wszystkim, którzy się nami interesują. Jan Wiechno, Z. Masztanowicz, Eugeniusz Gołębiowski, M. Bluhm-Kwiatkowski i S. Silkowski”. Zecer korzystał zapewne z rękopisu i stąd zamaszyste „L” przy nazwisku autora dziennika odczytał jako „Z”. Również przy nazwisku Bluhm-Kwiat-kowski błędnie odczytano inicjał imienia.

⁷⁸ Wobec kłopotów z wyżywieniem, co widać z całego dziennika, można ocenić, że głuszenie ryb w Niemnie nie było jedynie wątpliwej jakości rozrywką żołnierza frontowego, a było po-wodowane koniecznością – było bowiem sposobem na poprawę wyżywienia we własnym za-kresie. Warto też zwrócić uwagę na to, że najprawdopodobniej w procederze tym uczestni-czyła też miejscowa ludność litewska, skoro autor zna tylko miejscową nazwę łowionych ryb. W literackim języku litewskim słowo „gielb” nie występuje. Jest zapewne nazwą miejscową, znaną tylko lokalnie. Chodzi z pewnością o rybę z rodziny karpiowatych, jednak opis nie wystarcza do określenia nazwy gatunkowej. Być może autor pisze o świnie (podusta, *Chon-drostoma nasus*), w Bzurze nie występującej.

- 10 [października 1920] Alarm o 4 rano. Spóźniłem się. Bieliznę mokrą włożyłem do chlebaka. Wieści, że koniec wojny z bolszewikami.
- 11 [października 1920] Stałem na posterunku nad Niemnem. Odmarsz z Przewałk. Przybycie do Druzgieników⁷⁹.
- 12 [października 1920] Pogoda. Rozkaz. Sprzątanie. Druzgieniki – miasto całe spalone i zburzone. Niemen otacza to miasto prawie ze wszystkich stron. Miasto jest położone między lasami. Domy, które pozostały, są bardzo ładnie wybudowane.
- 13 [października 1920] Czyszczenie menażek. Słoma. Ćwiczenia. Chleb czarny jak smoła, kosztuje funt 15–20 marek.
- 14 [października 1920] Ćwiczenie. Szczepienie piersi. Otrzymałem list od Janki⁸⁰.
- 15 [października 1920] Śniadanie. Mrozek. Kąpiel.
- 16 [października 1920] Sprzątanie. Ćwiczenie.
- 17 [października 1920] Niedziela. Kartofle. Ładny widok z okien kwater na Niemen, za nim wzgórze wysokie, porośnięte zaroślami, drzewami. Ładna pogoda.
- 18 [października 1920] Mrozek. Woda zamarzała. Ćwiczenia na mrozie w bluzach. Chodzenie na czworakach⁸¹.
- 19 [października 1920] Pobudka o 5 godzinie rano. Mycie ciała do połowy] na mrozie. O 6 godz. kawa, o godz. 8 do 8.30 ćwiczenia wolne w bluzach. O 9 godz. zbiórka z karabinami maszynowymi. Potem od 9 – [do] 11 godziny ćwiczenia połowe z karabinami maszynowymi. Od 11 – [do]

⁷⁹ Druskienniki. Taką pisownię, jak autor dziennika, stosowano wówczas w rozkazach pułkowych.

⁸⁰ Siostra autora dziennika, Janina.

⁸¹ Chodzi zapewne o naukę czołgania metodą „na czworakach”. Inne sposoby czołgania, przewidziane wojskowymi regulaminami, to czołganie bokiem i czołganie pętając.

3 czas wolny i obiad. Od 3 godz. po południu do 5 godz. po południu ćwiczenia lub też nauka o karabinie maszynowym. O 5.30 w[ieczorem] kolacja, a potem do 9 godziny wolne wyjście. O 8 godz. po południu apel, a rozkaz był czytany o 5 godz. po południu⁸². Spisuję wszystkich ochotników w naszej kompanii⁸³.

20 [października 1920] [w dzienniku data opuszczona]

21 [października 1920] Karabin masz[ynowy] nosiłem przez całe ćwiczenie polowe.

22 [października 1920] W tym dniu zdaliśmy dobre nasze ubranie, a dano nam gorsze i otrzymaliśmy od pułku dokument podróży. Zwolniono nas ze służby frontowej. Wyruszyliśmy z Druzgienik o pierwszej godzinie i maszerowaliśmy 17 wiorst do stacji Porzecze.

23 [października 1920] Noc przespałem dobrze. Oczekiwaliśmy na pociąg. O 2 godzinie wyjechaliśmy z tej stacji. W Grodnie byliśmy o 3 godzinie po południu. Potem przemarsz z Grodna do Łosośny. O 3 godz. rano odjazd z Łosośny.

[brak daty,
zniszczony margines]

O 6 godz. rano przybycie do Białegostoku.
O 2 godz. po południu przybycie do Warszawy.
O 6 godz. po południu przybycie do Łowicza.
Spałem noc w domu. O 10 godz. rano zameldowaliśmy się w P.K.U. w Łowiczu. Zdaliśmy wszystkie państwowe rzeczy.
Otrzymałem książeczkę odroczenia.
[tekst większymi literami:]
Koniec 3 miesięcznej wędrówki.
10 p. p. I baon I K.K.M.
I pluton. L.M. [inicjały autora] Poczta polowa N° 22.

⁸² Nie ma sprzeczności w tak podanym porządku dnia: wyjście na przepustki następowało po odczytaniu rozkazu, na apelu wieczornym o godz. 20.00 meldowano tylko, ilu żołnierzy kompanii korzysta z przepustek.

⁸³ Wspomniany wykaz nie zachował się.

Na następnej, ostatniej stronie:

**Pieśni
żołnierza-frontowca**

Wyłynął księżyc zza chmury rozdartej,
Na obłok świeci ukryty za drzewa,
Tam młody ochotnik na broni oparty
W niebo spogląda i śpiewa:

Wietrzyku luby, wietrzyku jedyny
Zanieś mą piosnkę do lubej dziewczyny,
Powiedz, że żyję i ducha napawa
Myśl o Ojczyźnie i sława.

Gdy jutro przyjdzie w boju dać męstwo,
Nim słońce wszędzie, bitwa się rozpocznie.
Może to serce na drodze zwycięstwa
Bić poprzestanie i spocznie

Opracowanie: *Stanisław Antoni Masztanowicz*

Załączniki

Tablica 1

**Ochotnicy zgłaszający się do batalionu zapasowego 10 pułku piechoty
w Łowiczu w lipcu i sierpniu 1920 r.
(na podstawie rozkazów dziennych dowódcy batalionu zapasowego 10 pp)**

Data	Liczba ochotników	Odeszło na front	Liczba i data rozkazu
do 18 lipca	<i>co najmniej 920</i>	-	
19 lipca	22	-	nr 202 z 20.7.1920
20 lipca	14	-	nr 204 z 22.7.1920
21 lipca	23	-	jw.
22 lipca	6	-	nr 205 z 23.7.1920
23 lipca	12	-	nr 206 z 24.7.1920
26 lipca	9	-	nr 209 z 27.7.1920
27 lipca	9	-	nr 210 z 28.7.1920
28 lipca	6	-	nr 211 z 29.7.1920
29 lipca	11	-	nr 212 z 30.7.1920
30 lipca	6	-	nr 213 z 31.7.1920
9 sierpnia	0	212	nr 223 z 10.8.1920
11 sierpnia	13	-	nr 226 z 13.8.1920

Źródło: CAW, 10 pułk piechoty, sygn. I. 320.10.60 i I.320.10.61.

Tablica 2

**Ruch ochotników w batalionie zapasowym 10 pp w lipcu i sierpniu 1920 r.
(wg zachowanych meldunków ppłk. Herfortha do Okręgowego Inspektora Armii
Ochotniczej przy Dowództwie Okręgu Generalnego Łódź)**

Data	Zgłoszonych	Wcielonych do baonu	Przekazanych do innych jednostek	W gotowości bojowej w baonie
12 lipca ⁸⁴	920	–	–	–
18 lipca	–	–	–	80
21 lipca	15	–	–	–
27 lipca	–	10	–	125
28 lipca	–	8	–	132
31 lipca ⁸⁵	–	–	2	–
5 sierpnia	–	–	–	169
7 sierpnia	–	–	–	183
8 sierpnia ⁸⁶	–	–	20	185
9 sierpnia	–	–	–	195
12 sierpnia	–	–	–	44
13 sierpnia	–	–	–	44
16 sierpnia	–	–	–	51
17 sierpnia	–	–	–	51
18 sierpnia	–	–	–	52
19 sierpnia	–	–	–	55
24 sierpnia	–	–	–	46
27 sierpnia ⁸⁷	–	–	42	–
28 sierpnia ⁸⁸	–	–	–	55

Źródło: CAW, DOK IV, sygn. I.371.4.16 i I.371.4.18.

⁸⁴ Meldunek podaje liczbę ochotników, którzy zgłosili się do 12 lipca włącznie.

⁸⁵ Meldunek, w odpowiedzi na zapytanie Okręgowego Inspektora Armii Ochotniczej, podaje, ilu ochotników odesłano do Stacji Zbornej dla Akademików w Rembertowie (jednego) i do wojsk samochodowych w Łodzi (również jednego). Meldunek podaje odesłanych tylko tego dnia; w kilku innych zachowanych meldunkach, odpowiadających na to samo pytanie, a dotyczących innych dni, ppłk Herforth daje odpowiedź negatywną.

⁸⁶ W meldunku czytamy: „do 231 baonu odesłano 20 ochotników”.

⁸⁷ Meldunek podaje, że tych 42 ochotników odesłano do batalionu zapasowego Wojsk Wartowniczych i Etapowych nr 5. Zapewne wkradło tu się przekłamanie (jest to fonogram notowany ołówkiem na skrawku kartki o formacie A7) i chodzi o batalion zapasowy Wojsk Wartowniczych i Etapowych nr 4 stacjonujący w Łodzi, dokąd z batalionu zapasowego 10 pułku piechoty w Łowiczu odsyłano liczne grupy poborowych.

⁸⁸ „W formowaniu”, a nie w gotowości bojowej, jak w innych meldunkach. Wyszczególniono: 2 oficerów, 3 podoficerów i 50 szeregowych.

Tablica 3

**Pododdziały odchodzące z batalionu zapasowego 10 pp w Łowiczu między
29 lipca a 16 października 1920 r.**

Data odmarszu	Określenie pododdziału	Przeznaczenie	Stan osobowy	Liczba i data rozkazu DBZ
29 lub 30.7.1920		Bat. Zap. 28 pp Strzelców Kaniowskich z przeznaczeniem do Bat. Rez. 128 pp		rozkaz dzienny nr 285 z 11.10.1920 ⁸⁹
31.7.1920	kompania alarmowa	Płock	4 oficerów ⁹⁰ + 240 szeregowców	rozkaz dzienny nr 213 z 31.7.1920
4.8.1920	kompania marszowa serii IX.b	do dyspozycji dowództwa Frontu Północno- Wschodniego	1 oficer ⁹¹ + 185 szeregowców	rozkaz dzienny nr 218 z 5.8.1920
8.8.1920	uzupełnienie kompanii alarmowej	Płock	1 oficer ⁹² + 30 szeregowców	rozkaz dzienny nr 221 z 8.8.1920
9.8.1920	kompania marszowa serii I.D	do dyspozycji dowództwa 4 Armii	2 podoficerów ⁹³ + 43 szeregowców	rozkaz dzienny nr 222 z 9.8.1920
9.8.1920	kompania marszowa serii I.O	do dyspozycji dowództwa 4 Armii	1 oficer ⁹⁴ + 212 szeregowców	rozkaz dzienny nr 223 z 10.8.1920
16.10.1920		do Ciechanowa na roboty polne	1 oficer ⁹⁵ + 200 szeregowców	rozkaz dzienny nr 293 z 19.10.1920

Źródło: CAW, 10 pułk piechoty, sygn. I. 320.10.60 i I.320.10.61.

⁸⁹ W rozkazie tym czytamy: „Kompanie, które wysyłały w dniu 29 lub 30 lipca 1920 r. szeregowych do Baonu Zap[asowego] 28 p[ułku] S[trzelców] K[aniowskich] dla Baonu Rezerwowe-go 128 p[ułku] p[iechoty], zgłoszą do dnia 12 października br. imienne wykazy”.

⁹⁰ Por. Mieczysław Rawa, por. Władysław Łukasik, ppor. Roman Hatała (w rozkazie: Hadała), ppor. Szczepan Kordaczuk. 2 sierpnia do Płocka udał się mjr Janusz Mościcki celem objęcia dowództwa kompanii alarmowej (rozkaz dzienny DBZ nr 216 z 3.8.1920); por. Rawa, por. Łukasik i ppor. Kordaczuk 5 sierpnia powrócili do Łowicza i objęli ponownie poprzednio zajmowane stanowiska (rozkaz dzienny DBZ nr 218 z 5.8.1920). Tymczasem Kłosowski pi-sze: „batalion zapasowy pułku wysłał jedną kompanię pod dowództwem podporucznika Ro-mana Hatały na obronę Płocka, zagrożonego przez wojska sowieckie. Kompania ta stoczyła w dniu 18 sierpnia 1920 roku zaciętą walkę o przeprawę przez most na Wisle”. F. Kłosowski, *op. cit.*, s. 26.

⁹¹ Ppor. Szokalski.

⁹² Ppor. Dawid Wurzel.

⁹³ W rozkazie nie ma nazwisk.

⁹⁴ Ppor. Przybylski.

⁹⁵ Por. Kamiński.

Wzrost i waga: 180 cm, 75 kg
W ŁOŃCZU

D E K L A R A C J A .-

W myśl przepisów o wrotunach do armii ochotniczej,
ogłoszonych przez Pana Wiceministra Spraw Wojskowych w
Monitorze Polskim z dnia 5/VIII r. k. b. Nr 146, zgłaszam się
dobrowolnie do pełnienia służby wojskowej na warunkach
w tymże przesłanych podanych. -

1 2 ppł.

Łowicz, dnia 1920 r.

Marian Tarczyński
Dowódca oddz.

Łowicz, dnia 1920 r.

Marian Tarczyński
Dowódca oddz.

Marian Tarczyński
Dowódca oddz.

Marian Tarczyński
Dowódca oddz.

Marian Tarczyński
Dowódca oddz.

Marian Tarczyński
Dowódca oddz.

1. Deklaracja ochotnika Mariana Tarczyńskiego. Zbiory Teresy Iwanowskiej.

Wzór Nr. 9.
do § 139 Wskademob.

(Pieczęć podłużna oddz. zap.) W razie mobilizacji natychmiast
L. dz. *6000/781/pow/p.* zgłosić się w *P.K.W. Skarżysko*

Tymczasowe zaświadczenie demobilizacji.

Stopień *tercyj. oddz.* Imię i nazwisko *Marian Tarczyński*
oddz. *10 p. p.* pododdz. *404. 1. batal.*
pobrany do wojska *12/10* 19 *20* r. w roku *1882* w *Łowiczu*
powiat *Łowicz* kraj (ziemia) *Krajcz.*
syn *Władysława i Marii* zawód *magazynier* specjalność
wojsk. *prywat.* zostaje w dniu dzisiejszym w myśli
zarządzenia demobilizacyjnego Nr *2375954* z dnia *14 kwietnia*
19 *20* r. (rozk. dzień, oddz. zapas.) z dnia *17 kwietnia* 19 *20* r. *82 p.*
Wymieniony udaje się do *Łowicza* powiat *Łowicz*
Otrzymał żołd i strawne do *20 p. p.* 19 *20* r.
Otrzymał sorty i rzeczy wojsk. _____

Ew. specjalność (np. Radjotelegrafista i t. p.)
Łowicz dnia *17 kwietnia* 19 *20* r.

Podpis ref. demob. (oddz. oddz. demob.)
Władysław

Podpis D-ey oddz. zapas.
Marian Tarczyński
Dowódca oddz.

2. Tymczasowe zaświadczenie demobilizacji ochotnika Mariana Tarczyńskiego. Zbiory Teresy Iwanowskiej.

3. Ochotnik Aleksander Niedzielski. Późniejszy dyrektor Banku Rolnego w Łowiczu. Zdjęcie z I połowy lat pięćdziesiątych. Zbiory autora.

4. Grupa żołnierzy batalionu zapasowego 10 pułku piechoty w Łowiczu. Pierwszy z prawej stoi Marian Tarczyński (oznaczony krzyżykiem). Lipiec 1920 r. Zbiory Teresy Iwanowskiej.

5. Ochotnik Marian Tarczyński, syn założyciela muzeum łowickiego i kustosz tego muzeum. Lipiec 1920 r. Zbiory Teresy Iwanowskiej.

6. Ochotnik Leon Masztanowicz. Październik 1920 r. Zbiory autora.

7. Falszywa kenkarta autora dziennika. 1942 r. Zbiory autora.

8. Autor dziennika na uroczystości zakończenia roku szkolnego 1962/1963 w Szkole Podstawowej nr 2 w Łowiczu, gdzie był nauczycielem. Obok (siedzi) kierownik tej szkoły, Stanisław Pająk. Zbiory autora.